

REB ÁNCSLI
ÉS MÁS AVASI ZSIDÓKRÓL
SZÓLÓ SZÉPHISTÓRIÁK

ELŐHANG

Határozottan lámpalázam van.

De nemcsak nekem, hanem a könyvemnek is.

Érzem, hogy remeg, amint a gyülekezet elé vezetem, hogy hallassa szavát és a betű erejével tegyen tanúságot: lelkéről, lelkünkről. Barmicvá* -hangulat hatalmasodik el rajtunk: a Tóra félelme ez, a szentség miatti áhítat és megdöbbenés. A zsidók ugyanis, kikről itt szó lesz, e szent remegésben élnek minden tettükben, és e sorok írója a gyermekkori emlékek magvából csíráztatta és nevelte jelen írását.

...Ő istenem, hiszen mikor a barmicvám a második brochiban eltévesztettem egy szót, elsötétült előttem a világ, apám szegény elsápadt, a minyen pedig vészjóslóan felszisszent. Ma is vigasztalhatatlan vagyok, ha erre gondolok. Pedig olyan szépen és hibátlanul lájnjoltam utána a maftirt: Kaj umár' esz Jánkajv...

Holott vizsgáztam én a barmicvám előtt is már nyilvánosságnál néhányszor, de legfeljebb kijavítottam, ha elvétettem. Kijavította a tanító, a tanár, átsiklottunk rajta. Pillanatok alatt elfelejtettük. Csak ez a barmicvai nyelvbotlás, csak ez hagyott mély nyomot a lelkemben.

És vizsgáztam én már írásból is, egészen nagy és bizonyára hozzáértő közönség előtt. Gyanútlanul és fölényesen és sikeresen vizsgáztam. Még egy kis hanyavettség, egy kis legénykedés is volt bennem, irodalmi szü-

* A ciklusban előforduló héber és zsargon kifejezések magyarzata a könyv végén, a szójegyzékben található. A szerző e szavakat népies kiejtésben, avasi tájszólásban használja, s így ezek nem mindig fedik sem a hiteles szöveget, sem az igazi értelmet.

löttem meg éppen büszke magabízással állta a kritikus tekinteteket.

De most mind a ketten remegünk: én is, a könyvem is.

Most lámpalázunk van.

Mert a khile előtt vizsgázunk, és barmicvai szorongás vesz erőt rajtunk.

A barmicva ugyanis nemcsak vizsga, hanem avatás elsősorban. Amellett, a jelenlevőkön és eljövendőkön kívül, az elköltözöttekhez is köze van.

Ezért van lámpalázunk.

Avasi zsidókról szólanak e históriák. Avasi zsidókról, kik mi is voltunk, a mi családunk is.

Ott van ez az Avas, sőt Avasországnak nevezett világrész, a Túr felső folyása körül, az országnak majdnem az északi részén. Ott hullámszánk dombjai, ott szaladgálnak patakjai, ott zúgnak tölgy- és bükkerdői, ott bujkálnak, a magas kukoricaszárak között, szalmafedeles viskói.

Ott élnek ezek a zsidók, akiről itt szó lesz. Ott torpannak meg, még északabbról vagy keletről jövet. Ott élik a mélyen vallásos életüket, többnyire már nem alapos tudásában, hanem inkább rajongásában a szent tannak. Ott vetkőzik le a kaftánt és indulnak – ha elindulhatnak – a kis és nagy városok ritkán teljesülő, vajmi sokszor életemésztő üzletábrándjai, életábrándjai felé.

Hozzájuk tartozom, közülük indultam; e sorokban pedig hozzájuk térek meg.

És szólok róluk, izgalomtól rekedt és elfúló hangon.

Szólok, elnézést esengve, ha netalán megint elvéteném, mint ama régi barmicván.

NAGYAPÁM – NAGYANYÁM

Szegény tata mindig könnyezett, mikor rég elköltözött nagyanyám szoba került. Halottakról való megemlékezés idején, meg a nagy ünnepek előtt, mikor elment Halmiba a sírjához, felújult benne az emlék, sóhajtott és fájdalmasan mondta:

– Nagyon szép volt, nagyon fiatalon halt meg. Mindig gyászolni fogom.

Egyszer, egy régi nyáron, behívott szegény tata az ebédlőbe. Reggeli imádság után volt, de az imaszíjak még karján, fején voltak.

Előtte volt kinyitva a nagy imádságoskönyv, és sokáig nem bírt szólani, fojtogatta a sírás.

Aztán igen mélyről, igen nehezen megszólalt:

– Negyvenéves volt anyám, nagyanyád, mikor meghalt. Én húsz. Ötven éve gyászolom. Fájt, hogy olyan fiatalon halt meg. De most már kilencvenéves volna, ha élne. Hát istenem... kilencven év, az szép. Szép életkor. Én is hetven lettem. Most már nem fog úgy fájni, mert a mai napig kilencven évet élt. Szép, igen szép életkor. Ma halt meg... kilencvenéves korában. Ebbe bele kell nyugodni.

Erről a kilencvenéves nagyanyámról akarok írni, aki negyvenéves korában halt meg, fiatalon. Meg a nagyapámról is, akivel ott élték életüket a hegyek között, a kis faluban, ahol én is születtem.

Nagyapám – ahogy tata mesélte – Miskolc vidékéről került a színérváraljai híres Horovitz rabbihoz. Jófejű gyerek volt, és a híres rabbi azt írta dédapámnak, hogy ne legyen rá gondja. Ott tartja magánál, amíg megembe-

resedik, míg kinől a szakállá meg a bajusza, aztán majd meg is nősíti. Gondoskodik valami rendes családról, ahova benősülhet.

Dédapám azt írta a rabbinak, hogy cselekedjen úgy, ahogy az isteni sugallat parancsolja.

Nagyapám szakállá még ki sem serkedt rendesen, mikor a szent tudományokban már ősz szakállú tudósokkal is felvehette a versenyt. Mondta is a nagy rabbi neki:

– Na fiam, veled már nem vallanék szégyent, ha a reménybeni apósod felkérdezne.

Mert hiszen az nagyon szép, hogy a nagy rabbi ajánlja a fiatalembert, de azért úgy illik, hogy az após is vizsgáztassa kissé a férjjelöltet.

Hát aztán elkövetkezett ez is egyszer. A batarcsi reb Rivn írta a rabbinak, hogy válasszon ki neki egy jófejű, rendes fiút, aztán küldje el hozzá, mert Mirjam leánykája immáron tizenöt esztendő, és nincs értelme tovább halogatni a dolgokat. Két évig tartja a vejét, hadd tanuljon tovább, aztán beveszi az üzletbe. De kétezer tallért külön is ad neki.

Ez fényes ajánlat volt. A rabbi csak annyit mondott a fiatal jelöltnek – mármint nagyapámnak, mert neki szánta a fényes partit –, hogy pénteken reggel indulnak. Azt már illett tudni, hogy hová.

Fel is ültek azon a régi pénteken egy löcsösszekérre, és poroszkáltak szépen, lassacskán a lovak az úttalan avasi dombokon, át a községeken, amíg csak...

...amíg csak a falunk határába nem érkeztek, úgy déltájban. Már éppen le akartak szállani, etetni a lovakat meg elemózsiázni, mikor az egyik kottyanónál nagyot zök-kent a szekér, és szétment az egyik kerék.

Jámbor emberek voltak, belenyugodtak az Isten rendelésébe, leheveredtek a fűbe a község határában. A kocsis meg beküldték a faluba, csináljon valamit a kerékkel.

Aggasztóan múlt az idő, a kocsis nem jött. Késő délután lett, közeledett a szombat. A kocsis nem jött. Kétségbe voltak esve – már amennyire szabad istenes embernek kétségbeesni. De mi lesz a szombattal? Itt a szombat, és a színérváraljai nagy rabbi meg egy istenfélő talmudista ott vannak egy ismeretlen falu határában, hegyi ösvényen, erdő szélén.

Na végre megjött a kocsis, hozta is a kereket, de már alkonyodott, lement a nap. Istenkísértésnél is több elindulni, hiszen biztosan beleutaznak a szombatba, amit mégsem lehet.

A nagy rabbi úgy döntött, hogy nem lehet továbbutazni. Be kell menni a faluba. De oda is már csak gyalog szabad.

Felkerekedtek, a rabbi meg nagyapám, és mentek le a dombról, be a faluba. A szekér meg utánuk a kocsissal.

Beérnek a faluba. Kérik az embereket: merre lehet itt egy jó zsidó családot találni? Azt mondják az emberek: válogatni nemigen lehet, mert csak egyetlen zsidó gazda lakik a faluban. Már ez is gyanús volt a rabbinak. Mi az, hogy zsidó gazda? Talán boltost vagy kocsmárost akartak mondani? Miért mondták, hogy gazda?

Megmutatták az emberek: amott az a zsidó ház, ott lakik az egyetlen zsidó gazda.

Bemegy a rabbi nagyapámmal a tágas udvarra, lát ott teheneket, lovakat, aprójószágot az udvaron. Lát egy fehér inges, fehér alsónadrágos embert is, mokány pipával a szájában, leborotvált szőke hajjal, csak éppen zsidót nem lát egyet sem.

Megszólítja a rabbi a hajadonfős, őszbe csavarodott hajú, csizmás, fehér alsónadrágos béresgazda formáját, hogy ugyan mutassa meg a zsidót, mert azt keresik.

Igen barátságosan válaszol a gazda, hogy ő volna a zsidó, mindjárt fel is veszi a szőrnadrágját, mert szombaton ünneplőbe szokott öltözni.

Elképed a rabbi, és jókedvre hangolódik nagyapám. Ilyen zsidót még nem láttak.

Kiderült aztán, hogy se boltja, se kocsmája. Még csak bőrökkel sem kereskedik. Szánt, vet, gyümölcsöskertje van. Hát bizony: jártassága a szent tanban a lehető legfogyatékosabb. Egyre-másra még emlékezik homályosan, valahogy csak ünnepel szombaton... csak akkor megy szombaton a mezőre, szántóra, ha nagyon körmére ég a munka.

Rettenetes dolgok derültek ki.

Még a gyertyagyújtást sem csinálta senki a házban. Már sötét volt, a rabbi csak faggatta a zsidót, aki igazán gazda volt.

– Hát a feleséged is ilyen... ilyen zsidó?

– Már régen meghalt a jó asszony. Akkoriban, persze, más volt.

Áll tanácstalanul az éjszakában, a szombati éjszakában a rabbi, meg áll nagyapám is. Most már ő is megszorodva.

Derék fiatal fehérnép jön oda hozzájuk. Tessékeli őket a házba, ahol már ég a faggyúgyertya. Nem az ünnepi, megáldott gyertya, hanem csak ami éppen a világosság miatt van.

Bemennek a házba. A paraszti öltözetű lány igen szép. Nagyapám minden szabály ellenére is rajta felejtí a szemét. De hát most mégsem erről van szó.

– Ez a lányom – jegyzi meg a tagbaszakadt zsidó gazda, éppen csak hogy megbontsa a nagy csendet.

Ilyen szombatja sem volt még a híres színérváraljai nagy Horovitz rabbinak.

Ételhez nem nyúl, sem ő, sem a fiú. Hogy volna szabad enni abból, amit most főzött ez az Istentől elszakadt lány. Meg is parancsolja a rabbi, hogy ne merjenek dolgozni, főzni, tüzelni szombaton.

Azok szegények a lelküket odaadnák: a zsidó gazda is, a lánya is. Szörnyen szégyellik magukat.

– Itt mindent előlről kellene kezdeni – mondja a rabbi rettentően elkeseredve.

Csak pénteken leszakított gyümölcsöt esznek, aludt-tejet fogyasztanak, a többi minden bűnben fogant ebben a házban. Semmihez sem szabad hozzányúlni egyébhez.

Meg van zavarodva a gazda. Roppant restelli a dolgot a gyönyörű, nagydarab leány. De hát mit lehet itt tenni?

És másnap, a szombat, a szent szombat délelőttjén egyedül imádkozik a nagy rabbi, csupán éppen a fiatal talmudistával, Tóra nélkül, gyülekezet nélkül. Rettenetes.

Valamit csinálni kell, meg kell menteni ezeknek a szerencsétlen elkárhozóknak a lelkét – ezt beszélík egész szombat délután a fiatal talmudistával.

– Talán ide kellene küldeni egy öreg, szegény talmudistát, hadd tanítsa őket... igen, de mi lesz a vágatással?

– Talán olyat, aki vágni is tud? Olyat kell. Persze. Hiszen ezek tisztátalan ételeken élnek.

A két bűnös, az apa meg a leánya, mint akiket tetten értek, megszeppenve és lesütött szemekkel járkálnak ide-oda.

Már megtennének mindent, le vannak leplezve. Lesik, mit dönt felőlük az öreg, meg a fiatal tudós.

– Majd én beszélek velük – mondja a fiatal tudós, és félrehívja a zsidó gazdát, és beszél vele. A lánnyal nemigen illik beszélni, azzal az apja vált néhány szót, biztosan a fiatal tudós üzenetét viszi neki.

És hát szombat eltávoztása után még mindig teli van a rabbi lelke aggodalommal és bánattal.

Szomorúan és fejcsóválva búcsúzik a szerencsétlen eltávolodott gazdától.

A fiatal tudós arcán azonban keménység és határozottság és mégis égi nyugalom ül.

– Talán te is gondolkoztál valami megoldáson? – kérdi a rabbinus a fiatal talmudistát.

– Gondolkoztam – feleli nagyapám.

– És mit gondoltál?

– Azt gondoltam, amit a rabbi, hogy meg kell menteni őket.

– Ez biztos – mondja ősz szakállába a nagy rabbi.

– A dolog igen egyszerű.

– Éspedig?

– Éspedig az, hogy elveszem a zsidó gazda lányát. Batarcsra, reb Rivnhez most már más fiatalemberrel menjen a rebbe.

Ezen nem lehet változtatni.

Nagyapám pár hét múlva tíz zsidóval érkezett a gazda udvarára, és rendesen, zsidósan elvette a gazda lányát.

Nagyanyámat, az én szép, derék, fehér nagyanyámat, aki negyvenéves korában halt meg, és mégis kilencvenéves lett drága apám szívében.

A TÓRA VŐLEGÉNYE

Most a mi zsidóinkról kell szólanom, a falubeli kis zsidócskákról, akik ott éltek a kárpátaljai falucskában, szülőfalumban. Persze, többnyire rongyszedők voltak ezek is, mint általában az avasi kis falvak többi zsidói akkoriban. Rongyszedők voltak, de:

– Párizsi rongyszedők – mondta édesanyám, egy akkoriban olvasott régi francia regény címe nyomán.

Elsősorban is az előkelőségük miatt adta nekik ezt a címet édesanyám, aki alföldről jött oda, és azt mesélte, hogy arrafelé ilyen büszke rongyosokat egyáltalán nem látni.

Egész héten, meggörnyedve a hátikasok súlya alatt, nyögtek és füttyültek az avasi bércek apró házikói között, egész héten cipelték az üveggyöngyöt, fejtőt, bicskát, a csereportékát, amelyért a rongyot, gubadarabot kapták. Minél inkább fogyott a csereportéka, annál nehezebb lett a hátikas, míg végre, pénteken délelőtt, magasra tornyosodott rongy- és hulladékteherrel hátukon és vállukon, lihegve érkeztek Szombat hercegnő fogadására.

Hátikasukhoz ragadt, kunyhójukhoz tapadt, szörnyen szegény emberek voltak ezek. De például reb Áncsel, mikor pénteken déltájt megjött, és szuszogva leoldotta magáról a rongytartó köteléket, úgy dobta földes szobája sárga homokjára az üveggyöngyökért kapott és a turci sakternél útközben megvágatott sovány kacsát, mint valami fejedelmi vadászsákmányt.

Más falukban a szegény zsidók gyermekei elmentek iparra, elmentek üzletkebe inasnak, a lányok el-elmentek a városokba szolgálni, de ezek a párizsi rongyszedők még büszkék voltak a mesterségükre.

Hencegtek.

Reb Ávrom Jichak jött egyszer haza azzal a vásárból, hogy a híres Káhán-féle nagy vegyeskereskedésbe kérték az egyik fiát, mondták, majd ott kitanul.

Magának Káhánnak mondtam a szemébe: még maga tanulhatna nálam, hol van még olyan iskola, mint az avasi rongyszeredés? Ezt próbálja meg télen két hétig, itt tanulhat kereskedést.

Ilyen büszkék voltak ezek a rongyosok, ezek a koldusok.

Nagyon nehéz volt velük boldogulni.

Apám imaházat adott nekik, Tórát íratott nekik, Megiláht vásárolt, és azt is nekik adta, mármint a khilének. Viszont ősszel, mikor a Tóra vőlegényének címével ékesítik az egyik érdekes, a legérdemesebb tagját a közösségnek, ezt a rangot mindig édesapám kapta.

Hosszú ideig ez a legtermészetesebb dolog volt, csak akkor tört ki a botrány a Tóra vőlegényének rangja körül, mikor mi fiúk a gimnáziumba kerültünk.

Ugyanis apám nemcsak imaházat, Tórát, Megiláht és a többi fontos dolgokat adta a falu zsidóinak, hanem mind ez ideig még melamedet is.

Nekünk, a két fiúnak, nevelőnőnk volt, és a városba jártunk az elemiből levizsgázni. De hogy mégis tanuljunk valami zsidóságot, apánk melamedet is tartott. Ez a zsidó tanító aztán úgy foglalkozott velünk, hogy egyúttal a többi apró zsidókat is oktatta.

Persze, nem lett volna szép, ha a gazdag reb Sije a szegény zsidóktól hozzájárulást kér, mikor a két fiának ügyis tartani kell egy tanítót. Az meg éppenséggel istentelenség lett volna, ha nem engedi meg, hogy a melamed a többi apró zsidókat is tanítsa.

Hát ez így rendben is volt, de egyszerre csak megnőtünk az öcsémmel, és gimnáziumba írtak bennünket egy őszön, és tata nem fogadott melamedet.

A küszöbön voltak a nagy ünnepek, és apám nem is gondolt melamedre.

A falubeliek szombatokint, az ima után, erősen célozgatnak rá, hogy már megélénkült a melamed-piac, el fogják kapkodni a jobbakat, a végén még egy bóchert sem lehet majd kapni.

Végre is apám megunta a célozgatásokat és nyíltan megmondta:

– Ahogy gondoljátok, ez most már a ti dolgotok. A fiaim a városban vannak, én pedig már a Chszám Szófer keze alól is kikerültem, nekem nincs szükségem chéderre.

A zsidók elképedtek. Reb Duved Hers – az, aki Bécsben szolgált a gárdánál – egész arcátlanul odavágta:

– Így beszél a kötelességéről egy reb Sije!

A többi aztán apám és a zsidók kölcsönös méltatlankodásába fulladt. Végre is a rongyszerzők visszautasították a szombat reggeli kiddust, a tejes kaláccsal, amit pedig bent az ebédlőnkben szoktak elfogyasztani.

Apám egész éjszaka nem aludt, és folyton emlegette, hogy installációkor selyemsapkában ült az ünnepi asztalnál, és hogy neki meg a szőlősi Guttmann Emánuelnek külön tojástartókat adtak, itt meg ezek a rongyosok így terrorizálják. Majd ő megmutatja. Mit tehetnek neki?

Másnap megjelent a rongyszerzők küldöttsége. Mind ott voltak, nemcsak a férfiak, hanem az asszonyok meg a gyerekek is. A legöregebb, reb Icig, akinek két fia volt, azt kérdezte apámtól, hogy tényleg szembeszáll-e a faluval? Mert ha igen, úgy a falu is tudja, hogy mit kell tennie.

Apám egészen kipirosodott a dühtől, és bizonyára eszébe jutott az installációs ebéd, aztán szőlője, földjei, faüzletei, szeszüzletei, fitymálva kérdezte:

– Ugyan mit tehetek ti nekem, ti rongyosok? Ti rongyos rongyszerzők, ti koldusok!

Reb Icig ekkor kiegyenesedett, és mint valami rettentő csapást, mint valami jóvá nem tehető katasztrófát, úgy dörögte bőszejelét:

– Mit tehetünk? Nem te leszel a choszen Tajre, a Tóra vőlegénye.

– De hiszen a Tóra az enyém.

– A Tóra a zsidóságé. A tied is, de a mienk is... és a zsidó porontyok tudatlanságának bűne is közös lesz.

Apám lehiggadt, megtörölte nagy kék zsebkefével verejtékes homlokát, és közelebb ment az izgatott zsidókhoz.

– Mindjárt így kellett volna beszélni – mondta megnyugtatóan. Majd így folytatta:

A nagy ünnepek küszöbén állunk, és rettentő ítéletet írnak most az égben. Elsősorban is vegyétek a keddust, ami elől tegnap nevetlenül elszaladtatok, aztán majd utána néztek szerdán valami rendes melamednek.

– Skajach chosen Tajre! – kiáltották a kis zsidók, a rongyszerzők.

Pedig nem is volt még a Tóra örömnépe.

ŐSZI ÜNNEPEK – ŐSZI IZGALMAK

Annai harsogó és halk, nehéz és finom, szárnyaló és andalító illata, színe és hangja, mélysége és szépsége van az ünnepek alatti időknek. Tulajdonképpen már Tammuz havában kezdődik a hangulat, aztán mind forróbb lesz a levegő, míg végre felharsan a sófár felszabadító, emlékeztető, megrendítő hangja.

Szóval a Tammuz havi böjt előhangja a nagy időknek, apró próba a három tejes hét. Av hó kilencedikén már benne élünk a nagy hangulatban. Fenn a domboldalon, Jankev Lájbéknál, a vasárnapi veszekedést Láji asszony egy szemrehányó mondattal vágja el. Nem válaszol a férje szidására, csendesen leteszi a szitát, megindulva és esedezve néz a férjére:

– Jankev Lájb! Di hájlige Tég kimen.

Amire aztán reb Jankev Lájbnak tényleg magába kellett szállania, hogyan: jönnek a szent napok. Jönnek a szlichesz napjai, mikor felkerekedik már hajnalban a falu zsidósága, és megy át Turcra, ahol a rabbi vezetésével készülnek az emberek a nagy áhítatra.

Ámde ne vágjunk elébe a dolgoknak.

Túl vagyunk már a szent templom lerombolásának emlékeztetőre rendelt nagy böjten, kiszedegették már a szakállakból a böjti napon rendezett bojtorjánhajigálás töviseit, és némely zsidó már aggódva nézegeti a szilvafákat.

Mert erről van szó főképpen nálunk a hegyek között. Ez a nagy lehetőség, ez a minden évi sorsjegy, főnyeremény, bukás vagy áldás – a szilva.

Av hó kilencedike után levetik az emberek – persze, a zsidó emberek – a hátikast, elszámolnak a maradék ronggyal, felviszik a padlásra a porcelántányérokat a ma-

radék fejtőt, a színes üveggyöngyöket. Felviszik a padlásra a zöld-piros-kék bicskákat, a piros cukrot, a tucat varró-tűt és mind a cseretárgyat, ami a szegény fűtyülő zsidó nagy hátikásában található. Odateszik a holmi tetejére a fűtyülőt is, és aztán ha lejönnek a padlásról, egyszerre ki-egyenessednek, büszkén és rátartian indulnak el a gyalog-ösvényen, kihúzzák magukat, s alázatos, megroggyant házalókból egyszerre fennhéjázó kereskedők lesznek.

Ugyanis közeledik a szilva.

A szilva: minden év visszatérő reménysége. A szilva: szerencsejáték és a boldogság útja, és nyitva van minden rongyos előtt. Lehet lekvárra venni, lehet szilvóriumra szánni. Voltak már olyan esetek is – persze, csak elvétve, csak igen elszánt emberek részéről történt az meg –, hogy a hordós ruténnel szövetkeztek, és azoknak szállították a szilvát.

A szilva Av hó kilencedike után már megmutatja magát. A zsidók fel-felkacsintanak a fákra, megborzonganak, és mincha után titokzatosan össze-összesúgnak. A szilva még elszáradhat, még jégeső verheti, még megvehetik idegenek, de már lehet beszélni róla, már lehet terveket szőni, már lehet kidülesztetni a mellet. Sőt, már lehet gőgösen alkudni reá.

Jövő héten Ros Chajdes Elul. Következik a sorsdöntő hónap.

Ma szombat van, és ma nem szabad szilváról beszélni, sőt, még célozgatni sem igen szabad rá. Reb Smiel Mordche elszólja magát mégis imádkozás előtti tereferében, amikor a tizedik balbószra várnak.

– Valamit hallottam... Holnap kimegyek Kelinestre...

Mely megbotránkozással mondja Reb Jumen:

– Mondd legalább bli néder Sábész.

Reb Smiel Mordche engedelmesen utána mondja:

– Persze. Bli néder Sábész.

Mert az ember hétköznapi még csak elfelejti, hogy nem szabad felelőtlen ígéreteket tenni, de legalább szombaton okvetlen hozzá kell mondani, hogy: jó Istenem, ezt ne vedd komoly fogadalomnak.

Aztán megkezdődik az ima, és jön a lájnlás, és aztán következik az újhold, az új hónap áldása, amit emberemlékezet óta jó apám végez.

Magasra emeli a Tórá, és emeltebben, mint más, közönséges hónapokban, teli titokzatossággal, bensőséggel, lendülettel, fenyegelve, felrázva és dédelgetve mondja:

– Ros Chajdes Elul.

Az emberek szeme összevillan, reb Avrom Jichak, a nagyszakállú, mellére teszi a kezeit, hogy meg ne szakadjon a szíve, az égre emeli a szemeit, és öblösen fakad ki száján a nagy sóhaj:

– Elul! Váj májne zindige Joren.

Amit esetleg úgy is lehetne fordítani: Jaj szegény bűnös fejemnek.

Hájlige Tég valóban, de addig is megindul a hajrá. Úgy beszélnek, mintha nem is Rotschild állana a hátuk mögött, hanem mindegyik maga volna a legendás pénzkirály. Egy rézkrajcárja nincs az egész khilénak, izzadva kuporgatják össze a szombati kalácsravalót, de fennhéjázva törtetnek a hatalmas szilvásokban, s fitymálva alkudoznak a termésre. Most minden este van mincha, s van mááriv is.

Egyrészt, szemmel kell tartani mindenkit, másrészt, hátha megtud az ember valamit. Végül tényleg közelednek a nagy ítélet napjai, a magunkbaszállás szent idejét éljük. Néha van egy hír, ami felrázza a lelkeket és kihívja az indulatot.

A harangozó fiát egy más falubeli emberrel látták alkudni a szilvásában. Meg kell tudni, mi igaz a hírből. Senki be ne tegye a lábát a portájára, ha tényleg igaz.

Úgy tesznek, mintha már mindenkinek megvolna a bankja, az üzlettársa, a tőkéje.

– Mi az, mi az – kérdi apám nagy szerényen –, idén kihagytok az üzletből?

Nála a pénz, neki van bankja, hitele, neki van ezer kádja, neki van három szeszfőző kazánja, neki van negyven lekvárfőző üstje, nála nélkül nincs szilvakaláka. De hát ez már ősrégi szokás, hogy ő olyan alázatosan és szelíden megkérdezi: vajon remélhet-e?

Miután reb Áncsel a lehangosabb, ő válaszol a többiek nevében:

– Hát mi bizony már többen megalakultunk. Ilyenformán felborul minden, de persze, nem hagyhatjuk ki reb Sijét. Ugye nem hagyhatjuk ki?

A zsidók, a fennhéjázó, büszke kereskedő hercegek és grófok némi habozás után kimondják a határozatot:

– Nem fogjuk kihagyni!

Persze, a habrinkós Sráge elébe vág a dolognak:

– Nekem nyolc percent kell.

Azonban leintik:

– Arra még ráérünk.

A legközelebbi szombaton, avdoli után van a nagy tanácskozás. Hajnalig tart, amíg végre izzadtan, a szóharc-tól rekedten, a kivívott diadal büszke mámorával mondhatják:

– Glajb zi Gatt.

Már tudniillik, hogy hál'istennek sikerült. Sikerült megegyezni az öreggel. Hogy hogyan? Nem rosszabbul, semmivel sem rosszabbul, mint tavaly. Pontosan úgy, mint tavaly, mint tavalyelőtt, mint tíz vagy húsz év előtt.

Csak a szombatok és az ünnepek hoznak megállást a csatazajban és a lélekemésztő izgalomban. Csak a sófár hangja parancsol megállást a vad iramban: ítélet fenn az égben, és ítélet lenn a földön. Usámni, bugádni, nem szabad gondolni csak a bűnökre, melyek sötét szárnyalással mennek most vádaskodni a trónus elé. Nem szabad, nem szabad csak a fehér halotti köntöst érezni, melyben itt állunk előtted, hogy irgalmazz.

Száll a sófár hangja, és talán már itt jár valahol a kertek alatt a Messiás, akinek jöttén a föld alatt gurulnak majd a holtak a szent város felé, ahol feltámadnak és velünk együtt örvendenek.

Elul szép reménységei egy kicsit megfakultak. A szárazság sokat ártott, kicsinyek a szemek, sok a lehullott szilva. Vagy bő esőzés repesztette meg, nincs íze. Nagy csalódás. Az erdőszélen mindenütt rossz volt a becslés. Éppen ide küldték ezt a hülye Mendelt, erre a fontos helyre. Elul szép reménységei porba hullottak már azon a napon, amikor megérkeztek a turciak, és felverték a szilváskertek árát. Hol van már Elul büszke ígérete. Csak lehetne kimászni a dologból.

Szerencse, hogy most már csupa mézízű a Ros Hasono a mézes barchesztól, és édes a hagyományos almafőzeléktől, szerencse, hogy baj nélkül múlt el Jom Kippur, hál'istennek igen jól böjtöltünk.

Aztán ez a nagyszerű baltfile, az ő égi hangjával, biztosan javunkra fordította az ítéletet.

Szerencse, hogy már itt a sátoros ünnep, és az ember könnyű szívvel akasztja a pulykavirágkoszorút meg a birsalmákat a sátor gyékényfalaira.

Sánu Rábu napján meg lehet ejteni az elszámolást.

Előbb azonban meg kell szabadulni lehetőség szerint a tavalyi vétkektől. Korán reggel nekiesik a fiatalabb nemzedék a parti fűzfáknak, és szaporán készülnek a csokrok az apró fűzfaágacskákból. Négy ágacskából készül minden csokor, s minden ágon legalább hét levelecskének kell lennie.

Aztán jön az ima, majd a bűnök levetkezése: csapkodják a kis csokrokat székhez, asztalhoz. Így távoznak el bűneim, amint a levelecskék tűnnek az ágakról – hitték a régi Avasban.

Avasi hagyomány szerint vashoz nem szabad odacsapni, ezt meg is mondják reb Mendelnek, aki dicsekszik, hogy bűnei nem lehetnek oly nagyok, mert két csapásra végzett velük.

Ennek is vége, következik az elszámolás.

Haszon, sajnos, nincs semmi, pedig az idén igazán meg lehetett volna gazdagodni. De mi lesz a ráfizetéssel?

Mindenki várja, hátha még történik valami.

És, persze, történik. Reb Sije szól:

– Azt gondoltam, emberek, hogy talán átveszem az egész üzletet tőletek, így ahogy van. Mindenki munkabért kap.

Így hát mégis nagy baj nincsen. Napszámba, persze, nem megy az ember, de hát vállalkozók voltak, kereskedők voltak Ros Chajdes Elultól kezdve – csak ma, csak egy napig napszámosok.

A dicső és rettentő napok múltával, sátoros ünnep múltával lekerül a hátikas a padlásról, és a fennhéjázó kereskedő-hercegek, grófok megint batyus zsidókká, füttyülő zsidócskákká, alázatos házalókká vedlenek.

Ezidén sajnos nem sikerült. Pedig ahogy Ros Chajdes Elulkor mutatkozott...

Mindegy, na.

Két hónapig sófárt hallgató, lilevet rázó, eszrogot szagoló, mézet lakmározó, sátorban lakó, Isten előtt hódoló

kereskedők voltak: izgalomban, rettenetben, reményben, félelemben, megalázkodva, felemelkedve.

Nagy idők voltak.

Nagy emlékek ezek.

És most, mikor az ember megint hegyről völgyre, házról házra jár, gyöngyökkel, bicskával, rongyért, ruhadarabért, máléért, nevet a legkeserűbb szív is, ha erre gondol.

Gat vet sajn helfn...

Iesono habuu...

Talán majd jövőre.

Az üzlet megbukott, de az ünnepek íze nagy boldogság.

SZÚNYOGKIRÁLY ÉS TÁRSAI

A legszebb csúfnevek az Avasban nem az én falumban, Kisgércén voltak, ebben a nagygérciek vezettek. Nálunk csak ilyen gúnynevek voltak: Pinkler – így hívták a pislogó reb Jankev Lájbot; Kucsa – így csúfolták reb Ávrom Jichakot; Szerekuc családnak nevezték a hátuk mögött Ávrom bácsiékat. Ezeket a neveket nem is igen értettem, de a nagygérciek, azok mesterek voltak a gúnynevek ragasztásában. Volt egy szép, fekete zsidó lány a faluban, ezt Fufának titulálták, ami nyilvánvalóan cigány név, aztán az öreg Kártyás Makszit Tökalsónak keresztelték. De a legszebb és legtalálóbbs csúfnév mégis a reb Jaszélé volt, ezé a hosszú, szikár rongyszerű, akit Szúnyogkirály néven emlegettek hétköznapokon. Az volt ugyanis az általános szabály, hogy a csúfnevet szombaton és ünnepeken nem szabad használni, ilyenkor a rendes nevükön szólították egymást az emberek, úgy ahogy a Tórához hívják.

Sok szép csúfnevet tudnék még elsorolni a falumból meg a szomszéd községekből, amit mind afféle kis zsidók viseltek, amíg éltek, és ha emléküik fennmaradt, úgy még haláluk után is. De hát egészen másról akarok most beszélni. Ez a Szúnyogkirály csak azért tartozik ide, mert ő volt a nagygérciek esze, és éppen a nagygérciek dolgát akarom feleleveníteni.

A szomszédos falunk zsidói egészen mások voltak, mint a mieink. A járatlan embernek nem tűnt fel a különbség, kisgérci-nagygérci zsidó, azt hitte, egyforma. Holott ez óriási tévedés, mert a kisgérci rongyszerű, házaló, drótos, tojásszerű, zugkocsmáros, bőrkupec egész más fából volt faragva, mint a nagygérci. A kisgérciek egész egyszerűen

egyetemi professzorok voltak a nagygérci amhórecekhez képest. Apám minden szombaton reggel a sáchrisz előtt valóságos előadást tartott Bismarckról, a Rotschildokról, Hirsch Móric báróról, Eötvös Károlyról. A világpolitikáról beszélt nekik, és még egy kis Tóra-magyarázatot is mondott néha. Ezek a mieink úgyszólván a pozsonyi jesiva tudományát és iskoláját kapták apámtól sáchrisz előtt, és szinte a fővárosi lapok vezércikkeinek gyönyörét élvezhették. Hol voltak ehhez képest a nagygérciek, akik csak Turcon hallhattak valami zsidóságot, és világi műveltséget legfeljebb a szatmári piacon nyerhettek. Elég, ha anynyit mond az ember, hogy még a legokosabb emberük is csak a Szúnyogkirály volt, a zugkocsmáros, aki talán Rásit sem tudott rendesen, Gemorát pedig legfeljebb ha két lapot tudott, azt is Bájcát, a Tojások Könyvének első két lapját.

Nem, egy ilyen tudatlan társaság nem vehette fel a versenyt a kisérciekkel, akiket nem egészen alaptalanul „falramász” népeknek csúfoltak tehetetlen dühükben.

De aztán volt még valami, egészen súlyos különbség a két falu zsidósága között. Kisércen mindenki tarsolyában vagy lehávdél táleszbájtlijában hordta a meggazdagodás marsallbotját. Tiso Beav böjtje után megkezdődött nálunk a szilvakampány, és abba apám belevette a legkisebb zsidót is. Nem napszámosnak, nem bérelt embernek, hanem társnak.

A kisérci emberek átmentek Turcra, Nagygércére, Halmiba, sőt Szatmárra is, és azt mondták:

– Aztán, remélem, most utoljára hoztam ezeket a dögböröket, mert nagy üzletbe fogtam, és ha az Ájberster megsegít, akkor ilyen csipi-csupi dolgokkal nem foglalkozom többé.

– És milyen üzlet legyen az, reb Áncsel?

– Milyen üzlet? Csekélység. Reb Sije gércerrel vagyok közös társ szilvaüzletben.

Az azután mellékes, hogy meggazdagodtak-e vagy sem a kisérciek ezeken az üzleteken, de el lehet képzelni azt a büszkeséget, azt a reményt, ami kebleiket az őszi ünnepeken át, sőt, azon is túl, egészen a leszámolásig dagasztotta. Tessék elképzelni, hogy egyszer mégis beüt az üzlet. Hogy a szilva nem szárad le, hogy a lekvár nem kap oda,

hogy a szilvóriumból egy liter sem kozmásodik el, hogy a gazdák olcsón adják a szilvát, hogy megbolondul a lekvár vagy a szesz ára és felszalad: íme, mennyi lehetőség és mennyi boldog izgalom, amit igazán csak a pénzes kereskedő és vállalkozó érezhet.

És ezekben a gyönyörökben minden kisdérci zsidónak része volt jóformán, Tiso Beavtól egészen Sánu Rábuig.

Hát ez az főként, ami rájuk az előkelőség bélyegét sütötte, ezért hordták fenn az orrukat, ezért beszéltek félvállról a lekinceikkel, a nagydérceikkel, sőt még a kánya-háziakkal is.

Ősszel az egész Avas apró zsidósága irigyelte a kisdérceket azért a szerencséért, ami, ha nem is lépett be hozzájuk, de szilvapirosodástól kezdve egészen az első füstölt húsos paszulyig ott ólálkodott, ott vigyázott, ott állott őrt a küszöbökön, mint Eljenuvi Pészáchkor a pitvarban.

Na és most rátérek Szúnyogkirály szerepére. Az előrelátható volt, hogy a szomszéd községek nem maradnak az irigységnél, és egyszer mégis megpróbálnak valamit.

Hát meg is próbálták.

Egy szép szlichesz napon átjön hozzánk Szúnyogkirály, a nagydércek esze. Szépen sóletem köszön apámnak, és nagyon alázatosan, nagyon meghatva kezdi mondani, hogy milyen remek szilvatermés van Nagydércén. Micsoda nagyszerű dolgokat lehetne csinálni. Milyen biztos üzlet. A nagydérci zsidóságnak végre egyszer egy életben alkalma volna fellendülni. Mentse meg reb Sije a községet. Ilyen micvije nem lehet soha többé. Adasson a bankjából a zsidóknak egy kis pénzt, jótáll érte az egész falu zsidósága, három vagy négy hónap múlva vissza lesz az egész pénz kamatostól, és reb Sijét áldani fogja az egész khile.

– Na és ha belebuktok? – kérdezte apám, nem is annyira aggódva, mint elérzékenyülve, mert a nagy alázatosság mindég a gyöngéje volt.

Szúnyogkirály dicsérni kezdte a nagydérci fákat, hogy milyen egészségesek, nem engedik lehullani a szilvát, míg bottal le nem verik róla. Dicsérte a nagydérci gazdákat, hogy majdnem ingyen adják a szilvát, végre is apám enged:

– Hát jól van. Egyetek ti is abból, amiről azt hiszitek, hogy csupa méz. Hanem aztán, ha morajr lesz, keserű

torma, akkor magatokat okoljátok. Vegyetek három váltót, mind a társak írják alá. Így csináljuk itt is. Szerdán hajnalban legyetek a Népbank előtt Halmiban. Megkapjátok a pénzt. Bli néder, és ha valami közbe nem jön...

Nem mondom, a kiscigancok körében némi lehangoltságot keltett az eset. Most már ezek a nagyigancok is szilva-vállalkozók lesznek? Hogy fognak ezek hencegni... és mivel érdemelték meg ezek a faragatlan senkik azt, hogy így felemelkedjenek? Ha legalább egy rendes ember volna köztük, egy igaz ember... egy olyan, aki vagy tudós, vagy jámbor, vagy igaz... aki miatt például elhárult volna a vész Szodomáról és Gomorráról. Talán köztük él egy Lamed Vuvok, a harminchat világfenntartó közül, akit, persze, nem lehet tudni...

Szerdán hajnalban, mikor megérkezett apám fekete kocsijával, már ott guggoltak a nagyiganci zsidók a Népbank előtt. A kiscigancok részéről reb Áncsli ült apám kocsiján a bakon, a kocsis mellett, hogy tanúja legyen a történelmi pillanatnak.

Leszáll apám a kocsiról, bemegy a bankba, utána tódulnak remegve és lázasan a nagyiganci zsidók. Hamar előkerül a pénztáros meg a könyvelő, és elfoglalják helyüket a rácson túl. Apám is ünnepélyesen bemegy a rács mögé, és azt mondja a helyzethez illő komolysággal:

– Lássuk a váltókat.

Reb Áncsli a sarokban lélegzetét visszafojtva izgul, a nagyigancok a döbbenetes pillanatok félelmét élik.

Szúnyogkirály kiveszi a váltókat.

Apám vizsgálja őket. Megrázza, ablak felé tartja, kismítja, aztán bólint.

– Kapjátok a pénzt.

Felszabadult sóhaj. Apám kezében már zizegnek az ezresek, mikor egyszerre a gonosz angyal, a halálangyal, vagy talán a sátáni fajzatok egész csapata, mely ott leskelődik minden ember válla mögött, hogy lecsaphasson, egyszerre arra csábítja a Szúnyogkirályt, hogy megszólaljon:

– És mondja csak, reb Sije, milyen kamatot fogunk fizetni?

Apám arcát vérhullám önti el. Megsértve felel, a bankókkal a kezében:

– Milyen kamatot? Te rongyos! Te senki! Te éhenkórász! Ti koldusok! Kamat? Hát a ti firkantásotok, a ti macskakaparásotok talán jó valamire? Hát lehet rajtatok behajtani valamit? Te hatökör!

Aztán erőt vesz magán. Abbahagyja a mérgelődést, Meghiggad. Megy a vonat, végezzünk.

– Nyolc percentet fizettek.

De hát a gonosz ott ül a Szúnyogkirály nyakán. Már megfogta a nyakát, csavarja, nem ereszti. Csiklandja és uszítja, és a szerencsétlen Szúnyogkirály még egyszer megszólal:

– Azt hallottam, hogy a Vármegyeinél hét és fél percent a pénz.

Apám először ki akar rohanni a rácsok mellől, hogy agyonüsse ezt a vakmerőt. Ezt a barmot.

De aztán megtorpan, és vészes nyugalommal visszateszi a pénzt a pénztáros elé, visszanyújtja a váltókat a kis ablakon:

– Lehet, fiam. Hanem hát akkor menjetek a váltóitokkal a Vármegyeihez.

És már jön is kifelé, már elköszönt a hajnalban felkeltett pénztárostól, főkönyvelőtől, már fenn ül ridegen a fekete kocsin. Reb Áncsli könnyedén szökik fel elől a bakra, nagy, kaján káröröm villan gúnyos mosolyában, melyet a nagygérciek felé küld, akik letörve sompolyognak ki a bankból, és akik között, úgy látszik, még sincs ott a harminchat világfenntartó közül egy sem.

Ez a szomorú története annak, hogy a nagygérciek ma is szegény emberek, hogy még csak őszi reményeik sincsenek, hogy a kisérciek hordozzák egyedül táleszbájtlijukban továbbra is, talán még ma is, a meggazdagodás marsallbotját.

AZ UTOLSÓ ROS HASONO APÁMMAL

Apám akkor már nagyon elerőtlenedett. Nyolcvannégy esztendő volt, és már négy esztendő óta nem fűzte reggeli imájába a hosszú életért való fohászatát. Ezt ő maga mondotta nekem, mikor nyolcvanesztendő lett. Úgy volt az nálunk, hogy reggelente Kati szakácsnőnk háromszor-négyszer is jelentkezett zsörtölődve:

– Mikor imádkozik már az úr?

Végre apám belátta, hogy a nap nem várja meg, amíg minden dolgát elintézi, hanem rohamosan száll fel az égboltozaton, bement tehát az ebédlőbe és leemelte a táleszbájtlit a kasszáról. Két kedvenc kutyája mindig ott lebzelt az ebédlőben, de amikor látták, hogy apám leemeli a kasszáról a táleszbájtlit, egymásra nézett a két kutya, és fejüket lehajtva kimentek a szobából. Nem is jöttek vissza, amíg apám táleszben és tfilemben el nem végezte a reggeli imádságát. Zsidó háznál, nálunk nevelkedtek ezek a kutyák, annyit ők is tudtak, hogy nem szabad jelenlétükben imádkozni. Abban az időben zsidó háznál a kutyáknak is illett egy kis zsidóságot tudni. Az ima vége felé – azt hiszem, valahol már a tizenhárom hitágazat vagy az Uléni körül –, de mindenesetre a Simenezsre után kellett lenni annak a fohásznak, mely a hosszú életet kéri az Egek Urától. Én nem értettem a szent nyelven írott imákat, és ezért apám sokszor megmagyarázott egyet-mást. Így egy régi napon – emlékszem – behívott ima közben és azt mondta:

– Ma lettem, fiam, nyolcvanéves... Eddig minden nap kértem az örökkévalót, hogy adjon nyolcvan esztendőt. Most már nem leszek telhetetlen, és a szavamat sem változtatom meg. Megadta, amit kértem, dicsértessék szent neve. Most ha még kapok valamit, az már ráadás.

Itt aztán mindketten könnyeztünk, megöleltük egymást, és apám, mikor néha figyelmeztettem, hogy vigyázzon magára, mosolygott, ujját a szája elé tette, mintha valami közös titkunk volna, és halkán mondta:

– Ráadás.

Még négy Ros Hasonót töltöttünk együtt ezután. Mert újesztendőre mindig hazamentem. Akárhol voltam, Erev Ros Hasonókor hazaérkeztem. De nemhiába édesítettem az újesztendőt mézeskaláccsal a szentnapokon, igazán szép és édes napjaim voltak akkoriban. És ha el is múltak: a Ros Hasonó-i mézbe mártott kalács édességét most is az ínyemen érzem, vigasznak és soha el nem múló boldogságnak, ha emlékezem.

És érzem akárhányszor az Erev Ros Hasonó-i áldást is: fehér halotti ingébe öltözötten fejemre tette két kezét, és megáldott az ősatyák nevében.

Az utolsó Ros Hasonót azonban már ágyban töltötte. Felöltöztették, felvette halotti köntösét is, forgatta a Machzor lapjait, és állandóan érdeklődött: hol tartanak, hogy imádkozik a baltfile, kit hívtak fel a Tórához, mennyit snóderoltak az emberek? Ott volt a templom akkor még az udvarunkon, a mi házunkban, de apám már nem mehetett be imádkozni. Azt azonban nem engedte el, hogy a kiddust az ő ágya körül tartsák. (Érdekes, hogy nálunk a kiddust überbájszolásnak is hívták, mert ez volt az első falat, amit aznap az ima után magukhoz vettek az emberek, ima előtt nem volt szabad enni.)

Az ebéd is megvolt, és ebéd után, mikor elcsendesedett a ház, leültem apám mellé az ágyhoz.

Csak a lába volt erőtlen, meg a keze, meg a gyomra, de a szép, okos, drága feje, az nagyon erős volt.

Csak akkor láttam, hogy milyen erős az ő szép, drága, okos feje, mikor elkezdett velem beszélni, fehér feje a fehér párnán:

– Hozzá kell szokni, fiam, hogy elmegyek... Én már hozzászoktam... És ha jön a parancs, hogy pihenni kell, akkor én engedelmeskedni fogok a parancsnak... Nem tudom, mikor kezdenek a gondolataim engedetlenkedni, de most még fegyelmeztetek... Most még parancsolok a gondolataimnak, és azok meg engedelmeskednek nekem... Lehet, holnap már nem bírok velük, és összega-

balyodnak, felbomlanak a sorok. Azért nem várok addig, hanem még most, amikor irányíthatom őket, most mondom el néked, fiam, amit még akarok... Öregségemre szép ajándékot adott nekem. Itt simogattam a könyved angol, német, magyar, francia meg a többi kiadását...

Ez nagyon szép volt tőled, hogy apádnak ezt a nagy örömet szerezted... Hogy fog örvideni szegény mama, milyen boldog lesz, ha én ezt neki elmondom... Mert most már rövidesen találkozunk, és beszámolok neki mindenről, ami itt a földön a gyermekeivel történt, amióta elment... és ha tudja már, akkor sokat fogunk erről beszélgetni... de most ebben az ágyban, melyben nagyanyád megszült, és amelyben első lélegzetemet vettem, és amelyben kiadom majd utolsó lélegzetem – nem a holland, meg a finn, meg a lengyel kiadás miatt vagyok a legboldogabb... azért vagyok boldog, fiam, mert megjelentél a *Vossische Zeitung*ban. Ha nem tudnád: ebbe a lapba írt Heinrich Heine. A legnagyobb zsidók közül való volt ő... És roppant büszke és talán fennhéjázó vagyok, de én mégis utolsó pillanatban megengedem magamnak azt, hogy így kérkedjek: Heinrich Heine letette a pennát, egy másik zsidó felvette, és ugyanannál a lapnál, ugyanazokon a lapokon tovább folytatta a szellem munkáját... Evvel a csillaggal megyek én el büszkén...

Akkor kopogtattak az ajtón.

A görög katolikus esperes jött át meglátogatni nagybeteg édesapámat, akivel annyi hosszú esztendőn át együtt élt a faluban. Ő is öreg ember volt már, lehet, búcsúzni jött. De persze, leplezte meghatottságát, és vígan mondta:

– Boldog újesztendőt jöttem kívánni.

Apám megtörölte nedves szemeit, és aztán válaszolt:

– Köszönöm szépen, de én még nem köszöntöm esperes urat, ha élünk, hát majd a télen kívánok boldog újévet.

– Élünk, persze hogy élünk. Meglátja, együtt szüretelünk jövőre.

– Nem biztos, esperes úr... és ha meg is halunk? Feltámadunk.

Dobossy esperes úr elkomorodott.

– Hát persze. Feltámadunk... De mikor? Vajon mikor?

– Esperes úr nem tudja?

Ezt apám olyan finom mosollyal, olyan fölényel mondta, hogy Dobossy esperes úr egészen megrendülve kérdezte:

– Hogyan? Markovits úr talán tudja?

Apám szemében felvillant a régi, örökkön éber szellem tüze, és kicsit felemelte fejét a párnán, aztán határozottan mondta:

– Pontosan tudom, esperes úr.

Visszahanyatlott feje a párnára, és míg mindnyájan feszülten lestük szavait, már majdnem a végtelenségbe kapcsolódva, látnoki erővel szólott:

– Pontosan tudom, esperes úr... Annyit kell várunk a feltámadásra, mint amennyit a megszületésünkre vártunk...

.

Aztán elmúlt a nagy ünnep és a még nagyobb is, meglaktuk a sivatagi vándorlás emlékére emelt sátrakat is, és már hófelhők keringtek udvarunk felett, és már közeledett a Jeruzsálem hős védőinek ünnepe, mikor egy zimankós hajnalon elindult édesapám a végtelenség országútján, melyet bizonyára megszületésünk előtt is jártunk.

Itthagya azonban kezének érintését fejemen, szavainak bölcsességét és mélységét. Ros Hasonó ünnepén most is eljön mindig, és látom a fejére borított táleszt, látom villanni hófehér halotti köntösét, és hallom a sófárt, melyet, amíg csak bírta erővel, mindig ő fűjt a régi falukbéli ünnepi gyülekezetben.

Ő, Chszám Szófernek és Heinének és Spinozának egyként tanítványa és rajongója, egykori pozsonyi jesiva bócher.

...és nagy ünnepeken, nehéz pillanatokban, keserű napokon mindig eljön.

...eljön és elhozza a nagy ünnepek áhítatát, elhozza nehéz pillanatokban a szív megkönnyebbülését, elhozza keserű napokon a régi Ros Hasonók sötétsárga mézének el nem múló édességét, és itt harsonáz fülemben a kos szarvának harsány biztatása, hirdelve a reményt és a lélek erejét a szép és bensőséges őszi ünnepekre.

A SZÜLŐK SÍRJA

Apai nagyszüleim a halmi temetőben nyugszanak, anyai nagyszüleim szamoszegi sírdombok alatt pihennek. Ilyenkor – Jeruzsálem pusztulásának böjtje és Ros Hasonó között – minden évben elment édesapám, meg szegény mama is, a szülők sírjához, úgy, ahogy azt minden érző és rendes zsidó cselekszi. A szamoszegi utazás volt a szebb, mi gyerekek egész évben versenyeztünk, hogy ki kísérje el mamát Szamoszegre. Hajnalban indultunk a kis fekete kocsival, útközben kétszer állottunk meg etetni. Egyszer a Vörös-kocsmánál, Szatmár előtt, egyszer meg Mátészalka határában. Mi gyerekek hideg csirkehúst kaptunk és dinnyét, a kocsis még pálinkát is, a lovaknak meg leakasztották a lepedő szénát, ami hátul duzzadt a kocsiláda helyén. Estefelé befutottunk Panyolára, onnan már csak egy puskalövés volt Szamoszeg. (Szegény mama szokása volt, hogy mindig puskalövéssel mérte a távolságokat.)

Útközben kétszer mentünk át a Szamoson, mégpedig hidason, amit ma már inkább kompnak neveznek. Ez is nagy szórakozás volt nekünk, gyerekeknek. Estére megérkeztünk Béni bácsiékhoz, ahol nagy öröm lett, mikor berobogott a kocsink. Másnap reggel szegény mama igen elszomorodott, és bátyjával, Béni bácsival elmentek a szüleik sírjához. Minket, gyerekeket, nem vittek, így mi nem tudhattuk, mi történt a temetőben. Nekünk, gyerekeknek, az egész nagy, szép kirándulás volt, de mama igen szomorú volt egész idő alatt, és mikor hazatértünk megint, apánk nagyon gyöngéden megölelte mamát, simogatta és azt kérdezte:

– Beszéltél velük?

Mama csak intette, hogy igen, szólni nem tudott a sírástól, apánk pedig picit könnyezve annyit mondott:

– Akkor minden jól van.

A tata szülei Halmiban pihennek. Láttam is egyszer szép, rózsaszínű márványsírköveket. Ide meg apánk ment el minden évben, úgy, ahogy szokás és illendő. Av hó kilencedik napja és az újesztendő ünnepe között.

Nagyapáék az én szülőfalumban éltek, Kisgércén, de nem voltak ott eltemetve, mert akkoriban ők voltak az egyetlen zsidó család a faluban, és ezért zsidó temető nem volt. Mesélte is egyszer édesapa, hogy nagyanyámat még szabad volt átvinni Halmiba, mikor meghalt, de aztán valami törvényt hoztak, vagy valami ragály volt – lehet, hogy a nagy kolera –, és nagyapám koporsóját egy szé-násszekérbe rejtették, mikor temetni vitték. Akárhogy, de mégis sikerült szegény nagyszüleimnek, és egymás mellett maradhattak holtukban is.

Később aztán a falunkban telepedett le a három Tréger testvér, Ávrom Jichak, Salamon és Jankev Lájb, vagy ahogy kissé gúnyosan elferdítették a nevét: Jákefráke. Aztán a drótos reb Icíg meg egy bizonyos Makszi nevű kártyás ember. Ezeknek egész sereg gyermekük született, meg sok gyerek volt Ávrom bácsiéknál is, nálunk is volt két gyerek.

Egyszer, mikor apám felült nyár végén a kis fekete kocsira, és indult kéveruveszra a szülők sírjához, és körülgyűlték a zsidók, és kívántak mindenfélét, és megkérték apámat, hogy adassa át az üzenetüket szüleivel – akikkel ma találkozni fog – az ő halottaiknak, egyszerre azt mondja reb Icíg:

– Reméljük és bízunk benne, hogy a mi gyermekeink már mehetnek kéveruveszra.

Apánk szeme megnedvesedett, leszállott a kocsiról, megrázta Icíg kezét, és azt mondta biztatva:

– Isten hallgasson meg. Reméljük, hogy így lesz, és itt, ezen a napon, mikor szüleimhez megyek, ígérem, hogy hozzásegítlek benneteket.

Ismét felült a kocsira, és mikor kigördült a kis fekete „hintó”, s az egész zsidóság felszabadultan kiáltotta utána: – Kérje nekünk is bocsánatukat! –, megérezte, hogy valami nagy kő esett le a szívükről.

Apámat, anyámat kivéve ugyanis, a mi falunk zsidóságában senki sem gyakorolhatta a szülők sírjánál való imádkozásnak, a szülők sírja látogatásának erényét. Senki, apámon, anyámon kívül, nem sírhatta ki magát a szülők sírjánál, nem meríthetett erőt és vigaszt a szülők sírjának kegyelméből. Mert messziről jött koldusok voltak ők, mikor odakerültek. Ki tudja, hol, mely távoli megyében vagy talán külföldön maradtak el apjuktól, anyjuktól? Ki tudja, hol, mily irtó távolságban, elérhetetlen messzeségben domborultak a hantok, melyek mellől elúzták őket, melyek alatt szüleik nyugodtak? Talán már kisgyermekkorukban szakadtak el szüleiktől, talán nem is tudták, hol nyugszanak a szülők.

És így nem mehettek kéveruveszra, nem hullathattak tisztító, felszabadító könnyeket a szülők sírja fölé. Ha talán tudták is, merre vannak a drága hantok, de hogy juthattak el oly messzire a bőrökhöz, a gubadarabokhoz, a repedt fazekakhoz, a hátikashoz, a füttyülőhöz, a csekély napszámhoz ragadt koldusok?

De talán majd a gyermekek.

Igen, a gyermekek, azok most már egészen biztosan. Reb Icig kivette a tehetős reb Sijéből a szent ígéretet, hogy temetőhöz juttatja őket.

Akkor aztán itt fognak pihenni ők valahol a határban, gyermekeik között, és ha a Rabajnaselajlam megadja, hogy elnyughatnak: a gyermekek már jöhetnek sírjukhoz kéveruveszra.

És boldogan ragyogtak fel a szemek a barázdás és szakállal benőtt arcokon, az asszonyok főköttös homloka alatt, gyönyörű volt elgondolni: gyermekeink részesei lesznek a kéveruvesz malasztjának; ott fogunk pihenni a négy szál deszka között, és minden évben eljönnek hozzánk a gyermekek, és kezükben a Mane losn nevű imagyűjtemény, és körüljárják a temetőt, és megállanak sírunk mellett, és szólnak az Égi Atyához miattunk, és szólnak hozzánk, és mi szívükhöz küldjük szülői szeretetünk túlvilági sugarát.

Máris büszkén, egyenesen, igen peckesen jártak a falu gyalogútjain a kiscigerci zsidók, szívükön melenggették a nagy reménységet.

És akkor meghalt minálunk a kis Jóska, hathetes korában, és édesapa odatemettette az udvarunkon a nagy kertünkbe, a domboldalra.

Szép domboldal volt ez, szilvafákkal volt beültetve, és egész délután oda sütött a nap.

A temetés után pedig elkezdtek a falubéli idősebb zsidó emberek, zsidó asszonyok oda járni, és tisztogatták a sírt meg a környékét, és kaszálták a fűvet, irtották a gyomot, kivágták a bokrokat nagy helyen. Apámnak jól esett a gondoskodás, és köszönte az embereknek. Azok ragyogva válaszolták:

– Készítjük a jövő szállításunkat.

Apám megütközött.

– Hogyhogy? Csak nem akartok ti is ott feküdni? Ez az én udvarom, az én kertem.

– Reb Sije megígérte...

– De nem ígértem a saját udvaromban. Majd kaptok egy szép helyet. Ezt magamnak akarom és a családomnak.

– Ezt meg kell beszélni, reb Sije, nem hagyjuk magunkat kinullázni.

A zsidók meglehetősen felindulva távoztak.

Apám még másnap összehívatta a zsidókat, kivezette őket a falu határába, ott volt egy szép nagy domboldal, és azt mondta:

– No, mit szóltok ehhez? Ez ellen csak nem lehet kifogása senkinek.

Gyönyörű domboldal volt ez a Pinyigaré alatt, egy tölgyfa is volt rajta, de a zsidók csak vonogatták a vállukat.

– Ezt adom – mondta édesapám határozottan, és eljöttek a napszámosok, megvonták az árkot, úgy, ahogy azt édesapám mutatta.

Csak éppen reb Jánkel mert annyit mondani:

– Ilyen messze a családtól...

Elégedetlenül, elkeseredve jöttek vissza a faluba, és egészen szótalanok, komorak lettek. Sötét felhő borult a szemekre, amelyek mélyen benn ültek a szakállas arcokban és a főkötős homlokok alatt. Egyszer egy szombati Tóra-olvasás után reb Ávrom Jichak kifakadt:

– Kár volt minket idecsalni a faluba, ha reb Sije halálunk után kiüldöz bennünket.

Apám csak ennyit mondott indulatosan:

– Engem nem lehet erőszakolni.

Komolyabb lépések is történtek.

Édesapám kihívatta a rabbit, felavattatta a bészájlamot, márminthogy az új zsidó temetőt. És a véletlen is segítségére volt, mert egy hétre rá éppen a falunkban halt meg egy szombati vándor, akit oda is temettetett.

Ez aztán végleg elrontotta a helyzetet. Pár szombaton minyen sem volt, összebeszéltek a zsidók, nem jöttek imádkozni a templomba, melyet apám adott nekik, Tórával, sófárral együtt.

Múltak az évek, a feszültség a temető miatt tartott tovább. Öregedtek már egyesek, de nem halt meg senki. Reb Icig például már egészen öreg lett, és őszintén megmondta apámnak:

– Én már mehetnék, reb Sije. De ha arra gondolok, hogy kimenjek abba a faluvégi temetőbe, elmegy minden kedvem.

Reb Icig azonban mégis meghalt egy napon. Dermedt ijedtség szállta meg a zsidókat. És nincs is sok idő.

Hét gyermeke és az egész zsidóság eljött édesapámhoz. Legidősebb fia, reb Duved Hers, apám elé merészkedett, és mélyen megtörve mondta:

– És hátha reb Sijének a túlvilágon is szüksége lesz ránk? És hátha, mint Lévi törzséből származónak, a túlvilágon majd öntenie kell a vizet a kóhénok kezére, mielőtt dichenolni kezdenek? Miért ne legyünk ott a közelében szolgálatára, ha esetleg szüksége van ránk? És reb Sije meg miért szaladjon a falu túlsó végére táleszban és kitliben, hogy reb Ávrom Jichaknak a vizet a kezére öntse? Illik az egy reb Sijéhez, szaladni a falu egyik végéről a másik végére kitliben?

– Erre, fiam, csakugyan nem gondoltam – mondta apám megrendülve –, menjetek, ássátok meg a sírt, de hagyjatok nekem is helyet a kis Jóska mellett.

...kimentek a zsidók, és tisztos távolban megásták a sírt reb Icignek, ott a kertünk végében, a gyönyörű domboldalon.

...és aztán még sok sírt ástak, mindet tisztos távolban, előbb a kis Jóskától, aztán szegény anyánktól, aztán apámtól, mind ott a kertünk végében, a gyönyörű domboldalon.

...és most mind ott vannak a régiek, és szegény jó apámnak nem kell táleszben, kitliben a falu túlsó végére szaladni, mikor a túlvilágon előáll reb Ávrom Jichak és készül a kohaniták áldását énekelni.

...és így őszidőn mind ott vannak a gyermekek a domboldalon, és kezükben a Mane losn, és körüljárják a temetőt, és beszélnek a szülőkkel, és kisírnak magukat szüleik sírjánál. És panaszkodnak és esedeznek és imádkoznak és tisztító, felszabadító könnyeket hullatnak szüleik sírja felett.

...a gyermekek, íme, mehetnek már kéveruveszra, mehetnek már közöttük, mellettük nyugovó szüleik sírjához, és erőt és vigaszt is meríthetnek a szülők kegyelméből, nem úgy, mint a szegény szülők, akiktől megtagadta ezt a sors.

...és adja Isten, hogy az unokák is mehessenek kéveruveszra.

...és van egy nagy temető a kishárci határban, nagy zsidó temető, ahol nagy kényelemben csupán egyedül alussza örök álmát egy szegény szombati zsidó, egyedül bírja az egész temetőt, a többiek mind odasereglettek a kertünkbe, odagyültek apám, anyám mellé, csakúgy, mint régen.

NYÁRI SÁJLI – TÉLI SÁJLI

Ezt, persze, meg kell először magyaráznom, nem lehet mindenki talmud-tudós ember, akadhatnak olyanok, akik nem tudják, mi az a sájli. A sájli tehát valami olyan vallási aggodalom, amit csak a pászkenolás oszlat el. Lehet, hogy így sem vagyok egészen világos, hát inkább mondok egy ilyen sájlit. Egyszer például Jankev Lájbéknél a Gitli gyereke tejberizskását evett, és még tele volt a szájacskája rizskásával, mikor szájába vette a húsos kanalat. Itt a sájli. Az a kérdés, hogy kell-e kanalat kaserolni? Érthetőbben: kóserrá tenni. Azért mondtam egy ilyen enyhébb esetet, mert ebből azonnal látni való, hogy még az enyhe kilengésnek is milyen sokféle megoldása lehet. Persze, ez nem olyan, amiért kihozza a falu a rabbit. Az ilyesmit házilag is el lehet intézni, nem gondolkozik sokat az ember, egyszerűen megkaserolja a kanalat. A rizs nem forrott a tűzön, ami lényegesen bonyolultabbá tenné az esetet.

A mi falunkban emlékezetes sájlik akadtak, persze, csak a legsúlyosabbaknál hozták ki a rabbit: amikor a község lelkiismeretét csak a bölcs rabbi igazmondása, illetve ítélethirdetése tudta megnyugtatni. A legrégebb és legemlékezetesebb sájlit évtizedekig is emlegették a faluban. A reb Duved Hers esetét én már csak legendákból ismerem.

Színhagyomány őrzi az egyébként tisztességben öregvő reb Duved Hers ifjúkori kilengését, ami majdnem az egész falut bajba sodorta, és méghozzá pont ilyenkor, a nagy ünnepek előtti komoly időkben.

A falumbéliek ma is megborzonganak, ha arra gondolnak, hogy mi történt volna, ha még a nagy leszámolás napja előtt ki nem derül a szörnyűség, és nem sikerül

megfelelő rendszabályokkal elhárítani a falu feje felett tornyosuló veszedelmet.

Pedig reb Duved Hers – a szájhagyomány szerint – volt már vagy tizenöt esztendő is abban az időben. Úgy látszik, valami kisev vagy jájcerhara, ígész, szemfényvesztés, de lehet, hogy egyenesen valami földalatti hatalom kísértésébe került.

Ugyanis éppen egy késő nyári pénteken történt, hogy a szombati vágandókat vele küldték a szomszéd községben sakterhez. Jobbra már nem is bízhatták volna. Erős, derék és eladdig megbízhatónak elismert fiú volt. Haza is hozta még délire az összes vágandókat, és büszkén jelentette, hogy mind kóserre sikerült. (Mintha csak az ő érdeme lett volna, és nem azé az ügyes sakteré, aki valóban alig vágott valaha valamit tréflire – olyan ügyes keze volt.) Ámde mi történt? Vasárnap kijön a turci sakter, reb Mendel, és szidja a népet:

– Mi az, ti már annyira sem tisztelitek a szent szombatot, hogy bár csak egy csirkét is vágnátok megszentelésére? Vagy talán Lekincére küldtétek a jószágot az ottani sakterhoz? Figyelmeztetek benneteket, hogy ehhez nincs jogotok, sőt, amíg a megegyezésünk tart, addig az ő vágása nektek aszerolva van, és ha így történt, tudjátok meg, hogy tréflit ettetek.

A zsidókon egyszerre végigfutott a hideg: mi történhetett itt, Rabajnaselajlam, mi történhetett? Hiszen a vágni való baromfit levágva hozta haza az a Duved Hers fiú.

Fájdalom, községünk krónikájában eladdig páratlan, tényleg hátborzongató eset történt. Jóézésű zsidó ember még ki sem meri mondani. A fiúban – szerencsére – volt annyi jóézés, hogy töredelmesen bevallotta bűnét, amivel, ha nagy bűnbe is sodorta a falut, de legalább megmentette a lelkeket az örökös elkárhozástól.

Bevallotta a szerencsétlen, hogy lefeküdt az úton aludni a hátikas jószággal, későn ébredt fel, már nem volt idő bemenni a sakterhez, hát ő maga végezte el a nagy vágást.

Még aznap megérkezett reb Chájem, a rabbi, és napokon át tartó kihallgatás után, imák és böjtök után meghozta nagy ítéletét. Duved Hers sok napi böjtöt kapott, böjtöt szenvedtek a községbeliek is, el kellett dobni az

összes edényeket, melyekben a tisztátalan hús főtt, évekig arra volt a falu kárhóztatva, hogy csak sakter és rabbinus pecsétjével ellátott húst ehetett. Nagy iskola volt ez, szomorú és fájdalmas. Sokáig súlyosodott nemcsak a Duved Hers apján és minden rokonságán, de még a többi zsidón is. Vásárokon vagy falukon való átutazáskor mindig akadt egy gonosz tréfálkozó, aki látszólag érdeklődve megkérdezte:

– Aztán igaz-e, amit a falutokról beszélnek, hogy ott minden zsidó evett már tréflit?

Hiszen télen mindez éppúgy megtörténhetett volna, de nálunk azóta a komolyabb sájlikat mind nyári sájlinak nevezik, mert ez a dolog is nyáron történt. A téli sájlik, azok inkább a libák vésetjére vonatkoznak, azokat már úgy szoktuk meg, hogy legfeljebb holmi elmaradt ínycsenést jelentenek, nem ilyen zord és valóban főbenjáró ügyet. A téli sájli, az többnyire csak annyi: le lehet-e kaparni a liba vésetjéről azt a sötét pontot? Ha nem lehet szakítás nélkül, akkor – fájdalom – lényegesen soványabb a szombati ételremek.

Na aztán téli sájli volt az is, amit szegény jó apám pászkenolt az öreg Ávrom Jichaknak, aki már akkor is felül járt a hetvenen.

Apám nagy rabbik tanítványa volt és majre maréne ráv. Rámsik és Chszám Szófer mestereit emlegette, akikről én amhórec és epikajresz már semmi közelebbit nem tudok. Hát eljött apámhoz ez az Ávrom Jichak és azt mondta, hogy nem jön többet szombaton templomba, mert öreg és nem tud bot nélkül járni, szombaton pedig nem szabad botot hordani.

Édesapám szombaton a lánolás után pászkenolt az egész hitközség színe előtt, és pedig így:

– A törvény tényleg tiltja, hogy szombaton terhet cipeljünk. Botot sem szabad hordani. De reb Ávrom Jichak jöhet szombaton is bottal a templomba. Amíg fiatal volt, ezt nem szabadott, mert valóban ő hordta a botot. Most azonban öreg, és a bot cipeli őt, a botnak pedig szabad szombaton is terhet cipelni.

Ehhez a pszákhhoz tartja magát egyébként ma is az egész Avas zsidósága, emlékezetére a bölcs, okos és tudós majre maréne ráv Sije gércernek, drága jó apámnak.

VÁNDOR NAGYBÁCSI

Máshol mondom el, hogyan is volt az a dolog nagyapámmal és nagyanyámmal, most csak annyit jegyzek meg, hogy nagyapám idejében még nem volt egy minyenre való zsidó Gércén. Nagyapám még átjárt szombatonként Turcra imádkozni, de mikor édesapám hazajött a pozsonyi jesivából, és amikor rövidesen megnősült, hamarosan megváltozott a helyzet. Gonosz emberek úgy magyarázták, hogy kényelmes ember volt, és azért hozott a faluba zsidó családokat, hogy ne kelljen neki szombaton más faluba gyalogolni imádkozni. Most nem foglalkozom e rágalommal, tény az, hogy a falunkban apám gondoskodása folytán később mindig volt annyi zsidó, hogy legalább szombaton volt minyen.

Persze, egy kicsit mindenfelőlről összeszedett zsidók voltak ezek, semmi rokonságuk nem volt közeli és távolabbi falvakban.

Ott volt Kártyás Makszi, két fiával, ott volt Icig hat fiával, de egyik se számított, mert tizenhárom éven innen voltak. Ott volt aztán reb Ávrom Jichak, reb Slajme, reb Jankev Lájb, reb Áncsli, reb Majsi. Hogy aztán ezek a mindenfelől odatelepedett szegény zsidók mégse érezzék magukat olyan árvának és rokotalannak, egymást kezdték feternek, sőt brider ziszernek szólítani. Így már el lehetett viselni ezt a nehéz, sőt némiképpen megalázó állapotot, hogy egyetlen családnak se legyen semmi rokona, hogy ne lehessen hivatkozni egy gazdag vagy tudós családbelire, ne lehessen büszkén mondani soha: az én apám sógorának volt egy huszti jesivát végzett öccse, aki elvette egy cádiknak a lányát, akivel ekkor, így és úgy, bizonyos szent ember lányának lakodalmán...

Hát ezt nem lehetett. Mindenki tudta, hogy ezek, szegények, milyen gyökértelen emberek a nagyvilágban. Pedig, ha már az embernek a lányai is kezdenek felnőni, mégiscsak gondolni kell az ilyesmire. Minden jóra való fiatalember elsőbben is azt nézi: milyen családba nőszül, valami kis rokonságot, akárhogy is, illik felmutatni.

Na és hát egyszer szombaton nagy meglepetésre ébredtünk. Már gyülekeztek a zsidók az imaházunkba, úgy, ahogy szoktak minden szombaton. Elöl haladtak a négy-öt-estendős apróságok, azoknak még szabad vinni szombaton, hát hoztak is táleszbájtlit, benne az imakönyvvel, tálesszal. Akinek nem volt még ilyen aprósága, vagy akinek még apróbb volt a gyereke, az, persze, már otthon a nyakába kanyarította a táleszt, és mint valami hatalmas nyaksálat, úgy viselte, át a falun, egészen az imaházig. Így ugyanis nem számít vivésnek, hanem ruhadarabnak. Lépi át a rekeszteket a zsidók, ismerős alakjuk felbukkan innen is, onnan is, gázolnak át a patakon, egyszer csak idegen formájú ember látszik reb Áncsli társaságában. Nagy rejtély, nemigen tűnik koldus zsidónak, szombati ajrechnak.

Hiszen majd kiderül mindjárt, de mégis furcsa egy ilyen rendes szombati vendég reb Áncslinál. Benn az imaházban az idős, szép szakállú, fekete ruhás jövevény mindenkinek kezet ad, apám is parolázik vele, de reb Áncsli már nem bírja, büszkén néz körül, és megszólal fennhéjázóan:

– Rokon, reb Ajser Zvi, rokonom.

Irigység lepi meg a lelkeket. Ilyen szerencse. Egy ilyen rendes, eleven rokon. Reb Áncsli kiélvezi a helyzetet:

– Tegnap délben érkezett a házamhoz. Csak éppen megebédelt nálam, egy kis pénteki tepertőt evett krump-lival, kiveszi a pénztárcáját és fizetni akar. Hogy fogadnék el azért pénzt? – kérdezem, mire ő azt mondja: Nincs szombat, hogy ingyen elfogadhassam. Szóból szó lett, ki-sült, hogy ő az én szilágysági Málki nénimnek...

Senki nem figyel oda, mije reb Ajser Zvi a szilágysági Málki néninek... de ilyen szerencse... És pont most, amikor ennek az Áncslinak már nagyocska férjhez adó

lánya van. Ha jön a fiatalember, mit kell itt sokat beszélni...

– Így hát – fejezi be reb Áncsli a magyarázatot – kiderült, hogy anyai nagybátyám reb Ajser Zvi, persze hogy itt tartottam szombatra.

– Má tajvi ajhulechu... – zendít rá az egyik balbósz, mert már tovább nem lehet hallgatni ezt a hengegést, legalább imádkozzunk.

A helyzet azonban pillanatról pillanatra súlyosbodik. A nagybácsi belenyúl annak a szép fekete kabátjának a belső zsebébe, kivesz egy remek cvikkert, amelyet a városi emberek hordanak. Megtöröli az abroszba, aztán kényesen orrára illeszti és így imádkozik.

Még ez is.

Na hál' istennek már veszik ki a Tórát a frigyszekrényből, következik a lánolás, a Vájikru következik, pillanatnyi áhítatos csönd.

És ebben a csöndben a fölényes, büszke reb Áncsli előkelő nagybácsija belenyúl a mellényzsebébe, és kivesz egy órát. Egy hatalmas, sárgán villogó, láncon csüngő órát, és felpattintja és azt mondja, mintha mi sem történt volna:

– Hálb cén. Fél tíz.

Nahát!...

Nem zavartatja magát, úgy tesz, mintha kérdésre felelne:

– Ezt szabad hordani, mert ez arany, a lánc is arany.

– Lehetne beszélni róla, hogy szabad-e – kiáltják egyesek, egészen megzavarodva. Senki nem gondol arra, hogy tényleg szabad-e szombaton aranyórát, aranyláncot viselni, hanem arról van szó, hogy egy ilyen reb Áncsli-nak aranyórás, aranyláncos nagybácsija van. És biztos, hogy arany, mert apám, reb Sije is odanézett az órára és az egész szemtelenségre, de nem szólott semmit, biztos, hogy színarany.

Most már csak egy reménység van. Elvégre elmúlik a szombat, továbbmegy ez a reb Ajser Zvi, nem fogja itt a kedélyeket izgatni. De reb Ajser – máshol Osernek mondják – következő szombaton is ott volt, és akkor már ő maga mesélte:

– Öreg ember vagyok én már, mit kóboroljak a világban? Jól vagyok itt az unokaöcsémnél, reb Áncslinál. Eltöltöm nála azt a pár évet, ami még hátra van nekem, aztán maradjon neki a vendéglátásért, ami kis holmim van, meg az aranyórámmal a láncsal.

Ez már nagy eset volt. Szomszédos falukban is beszéltek. De még mindig semmi ahhoz képest, ami következett. A jegyző úr mesélte el, hogy írást csináltak nála. A nagybácsi a tartásért hitelesen is reb Áncslinak kötelezte aranyóráját a láncsal, meg a láda holmiját, amit időben elhozott egy másik faluból.

Azon már nem is csodálkoztak az emberek, hogy mindjárt az első háztűznéző megragadt reb Áncslinál. Persze, ahol egy ilyen aranyórási nagybácsi van, ott később is lehet számítani valamire. Meg aztán az ilyen család, az sem megvetendő.

A lakodalom után eladó lányos anyák környékezték meg a nagybácsit. Ilyen, sőt talán még jobb feltételek mellett ők is vállalnák... Esetleg egy ilyen idős embernek egy kis aprópénz is kell. És mi az, hogy nagybácsi?... Ki tudja azt itt, hogy honnan jött, miféle rokonság?... Lehet az ember más családnál is nagybácsi... Aztán reb Áncslinak nincs is már eladó lánya, nagy önzés és nagy gonoszság volna, ha magának tartaná.

Hosszas kapacitálások és alkudozások voltak. Reb Áncslit már nyíltan átkozták, mikor végre beadta a derekát. Egy öthetes tehénborjúért átengedte reb Ajser Zvit, a nagybácsit, reb Jankev Lájbnak, amit leginkább a reb Jankev Lájb okos és ügyes feleségének lehetett köszönni, és ahol már nagy szükség volt egy ilyen nagybácsira, mert Cháne már erősen eladósorban volt.

Arról még tudok, hogy Cháne chüpe kediséje után a kis göndör Láne érdekében – Maksziékhoz került a nagybácsi, arról is értesültem, hogy a Láne lakodalma után reb Icig váltotta magához Lotti miatt. További sorsáról azonban nem tudok.

És azt sem tudom, hogyan mennek mostanában férjhez a falumbeli lányok...

MAJSI

I

Van a falunkban egy ember, akinek Majsi a neve. Ilyen nevezettel nem illetnek valami finom urat, Majsi tehát szükségképpen kócos és ezenkívül zsidó.

Sajátságosképpen erős, szép és okos gyerekei voltak. A nevükre csak így emlékszem: Jékli, Icigli, Mánesz, Zsanó. Volt még egy lány, de ennek a nevét elfelejtettem, talán Márjem.

Bizonyára van abban logika, hogy Majsinak ilyen nevű gyerekei voltak. És bizonyára van abban is logika, hogy ez a Majsi némiképpen zavaros. Mert ezek a szép, okos gyerekek elkezdtek át meg átköltözködni arra a másik, csillagvilágra.

A Majsi gyerekei közül most az Iciglivel foglalkozom.

II

És megemlítem ezúttal, hogy a falunkban nincs sakter. Sakter, aki megvágja a tyúkokat, libákat, a kakasokat és kappanokat, de mégis többnyire csak hitvány kakasokat. Szombatra tudniillik, amikor Majsinak is húst muszáj enni. A sakter Turcon van. Ezért aztán felkerekednek csapatosan minden csütörtök délután a zsidó gyerekek, és lóbázzák összemadzagolt lábaiknál fogva ama kakasokat Turcig. Ott aztán reb Chájem Hers az ő széles, egyenes kését végighuzigálja a hitvány kakasocskák torkán. Fölöttébb nevezetes dolgok sülnének ki ilyenkor. Például

a domboldalon, a kántoréktól nem messze lakó Áncsli által küldött kakasnak egy fűszál találtatott a torkában. Szomorú megadással jelenti reb Chájem Hers, hogy ez a kakas tréfli. Bizony ez az ítélet megfellebbezhetetlen.

Elvégre azonban felkerekednek a fiúk, és visszalóbázták a kakaskákat a szalma- meg más, kevésbé fényűző tetők alá. Lóbázták a szombati kakaskákat, vígak a fiúk, itt-ott hátba ütögetik egymást a leendő ebéddel, a szombati kakaskákkal. Mindössze Jumin szomorkás ama lesújtó ítélet miatt. Mindenesetre holnap megint el kell jönni, és az Áncsli szidása, talán rúgása sem fog elmaradni.

A kakast természetesen potom áron kell majd eladni, akár hitelbe is.

III

Ilyen kirándulás után kezdett el Icgli köhögni.

Bár tél vala az időben, sem trikóing, sem jágerharisnya nem volt Icglin. Lehet, hogy ez ártott meg neki, lehet, hogy a többszörös hátbaütések sem használtak.

Akiknek én ezt a történetet írom, azoknak nem kell külön elmondanom, milyen az, mikor valaki elkezd köhögni. Milyen az, mikor az embernek a fia, szép és erős fia, elkezd köhögni.

Hát az történt Icglivel, hogy ő köhögött. Köhögte alig tizenöt éves tüdejét a sávós kanavászvankosok közül a földes szoba egy zugába, mindjárt az ágy mellett. Egy kis tócsa lett ott, ami sár is volt, vér is volt.

És mindezt egy lócáról nézte Majsi. Két fatönkre fektetett, szál deszkalócáról nézte.

Megírom, hogy anyja ennek a gyerekek Láji volt. Így mondják ki ezt a nevet nálunk: Láji. Ennek az asszonynak a fájdalma nem érdekelhet annyira bennünket, miután egyszerű volt és fölöttébb szegény cselekedetekben.

Majsi azonban úgy érezte, ülven ama két fatönkre fektetett szál deszkalócán, hogy ezt a halódást nézni nem lehet tovább. Motyogva szólt ezért és elszorult torokkal.

– Már én, Láji, bemegyek ebbe a Halmiba.

Nem merném bizonyossággal állítani, hogy feleségét, a kiszáradt és csupa csont Lájit is megcsókolta e távozás alkalmával. Mert távozott.

IV

Kicsit tavasz is volt, kicsit nem is. És ment Majsi a mi görbe dombjainkon keresztül Halmi felé, és távol válnak tőle minden vigasságos gondolatok.

Bevallom, az írásom hiányos. Megfeledkeztem a két bornyúbőrről. Mert ezek lógtak a Majsi hátán. Megfeledkeztem ezekről a bornyúbőrökről, talán éppen, mert mindig a hátán lógtak, részint párosan, részint még többben.

V

Így tűnt el Majsi három napra a vidékünkéről.

Nem nagyon kaptak bizonyára Halmiban a bőrökön, alighanem más vidékről is jöttek Majsik, és lógtak ilyen bornyúbőrök a hátukon, amelyeket szombati kakaskára és hétköznapi málékenyérre vált fel az ember.

A három nap múltán mégiscsak jött Majsi. Ezúttal bőrök nélkül jött a falu felé. Éjszaka volt, és beszédes sötétség. Máskor a mindjárt elkövetkezendő meleg vacokról beszélt a sötétség, továbbá arról, hogy holnap veszünk délelőtt málét, délután visszük a malomba Lájival, egy egész vékával, ott várni kell, végre megőrölik, és végre-végre megvámolják... levesznek egy köpécét, talán többet is... ez a falunak... külön két marékkal a molnárnak... a malom zúg, a víz locsog...

A sötétség most csudamód csak Icigliről beszélt. A sok vér egy rakáson, és összevegyül a szoba saráival, és Icigli csak forog és ég, majd-majd meggyúl az ágy... Láji sír, és a gyerek megint forog és megint köp... Egyszer aztán nem köp, nem ég... Ellenben Láji sír...

Majsit fölötte izgatta ez a legutolsó beszéd, és letért az országútról a kertek felé, amely kertek egyikében szilva-

fák alatt fekszenek rövidebb-hosszabb zsidók. Rövidebb-hosszabb zsidók, cserepekkal a szemeiken, pálcikákkal az ujjuk közt, homokvánkosok a fejük alatt...

Majsi úgy gondolta, hogy felkeresi ezen zsidókat.

Három napja kóborol a bőrökkel Halmiban, és a törvény, a megokolásban szűkszavú mózesi törvény egy napon belül eltakaríttatja azokat, akik nem forognak, nem köpnek és nem égnek, bár ha az apjuk, valami vörhenyes szakállú Majsi, Halmiban jár is ezalatt, ama szombati kakaskák és hétköznapi málékenyér-darabkák irányában.

Se hold, se felleg nem volt, csupán sötétség...

Majsit egy sajátságos emberi gyarlóság, a kíváncsiság hozta ilyen közel eme szilvafák alatt pihenő emberekhez. Mindössze azt akarta tudni, van-e új sír. Kétnapos vagy egynapos.

Kicsi volt ez a temető. Alig pár lépésnyi sorban feküdtek itt arccal kelet felé a zsidók.

Egyszerű lett volna gyufát gyújtani. De Majsit nagyon sarkallta a kíváncsiság: Van-e új sír?... Kétnapos vagy egynapos.

Lehajolt és izgatott buzgósággal kapirgált a földön.

Ez a kis Jóska dombja... a birtokos fiáé, selymes a fű rajta... ez a vén Málki dombja, selymes a fű... ez itt Makszi... az öreg Kártyás Makszi, selymes, ez is selymes... ez itt a legutolsó domb.

Majsi a sok selyem után friss, nedves földet markolt

Simogatta, tapogatta.

Domb.

Nedves.

Iciglinél valamivel hosszabb.

VI

Sokáig guggolt még ezután a domb előtt, és fölöttébb furcsa gondolatai támadtak. És mosolygott ezekhez a furcsa gondolatokhoz. Sajátságosnak találta, hogy a fia kijött

elébe. Azután kezdett megbotránkozni az egyszerű, a becsületes sötétségen.

Elképzelte, hogy lehetne a sötétség fehér is, amint-hogy forró az a hideg, ami végiglen borzongatja.

VII

Láji kibontott hajjal ült odahaza, földre szórt szalmán,
és melléje ült Majsi... Odaült melléje...

DIN TÓRA ELŐTT

Nagyon nehezen élt akkoriban arra mifelénk a szegény ember, különösen pedig a szegény zsidó. Nem beszéltek az afféle rendes iparról, mint a rongyszerzés, tojászerzés füttyülő házalás, aztán arról, hogy a lányok elmentek szolgálni a városba. Ezek mind igen rendes és biztos dolgok voltak ahhoz képest, hogy például a turci reb Sráge főjövédelme a hírhozás, lakodalomba hívás és a smire mácesz volt. Ez utóbbiról tudjuk, hogy szentebb pászka, mint a többi, mert Mózes ősatyánk diadalmi himnuszának hangjai mellett készül, és méghozzá sebtében, akár ama bibliai pászkák Erev Pészáchkor, a húsvét előtti napon.

A smire mácesz a rabbi ajándékképpen küldte szét érdemesebb híveinek, ezekkel futotta be reb Srága a vidéket húsvét előnapján. Egész évben csak egyszer, és még egy teljes napig sem tartott ez a kereset. Verítkezve lihegve rohanta be reb Sráge a környéket, hogy kihasználja monopóliumát. Akkoriban az Avasban még nem ismerték az olimpiászt, azt hiszem, reb Sráge eséllyel indult volna a maratoni futásban. Hát ez volt az ő főjövédelme, mert megajándékozták a kitüntetett balbószok, emellett számba sem jöhetett a többi keserves foglalkozása, amikből becsülettel tartotta családját. Nagy mellékjövedelemnek számított a lányoknál a pászkagyúrás, erre seregestől vonultak be a városba azok, akik történetesen nem szolgáltak éppen akkor.

De volt például egy zsidó özvegyasszony Bikszádon, aki a legjobb libabecslő volt, és ebből nevelte árváit. Ott sündörgött a hetivásárokon, és pontosan meg tudta mondani, melyik libának milyen nagy a mája. Biztos lehetett az ítélete, mert hozzá fordult tanácsért az egész világ.

Az öreg Sentaf Komorzánból, az meg a világ legjobb sólet- és aszalókemencéit építette. Lehet, hogy tudott másfajta kemencét is építeni, de nem alázta meg a művészetét azzal, hogy ilyesmit is vállaljon. Arra még rá lehetett venni, hogy egy-egy pálinkafőző üstöt körülemencézzon, de ennél lejjebb aztán nem adta. Az apró sóletkemencéknek meg az aszalókészégeknek volt a mestere aggkoráig.

Bizonytalan sorsok voltak ezek, de hát ott volt a reménység, hogy csak addig kell viselni, amíg – talán már holnap – eljön a Messiás, akkor aztán mindenki úgyis megkapja ősi rangját.

Talán nem is szabad azt mondani, hogy bizonytalanság volt, inkább azt kellene mondani: isteni rejtély, isteni gondoskodás volt, ahogy éltek, amivel kerestek. Így például egyszer eljött a falunkba egy Icig nevű fiatal, rongyos zsidó fiú. Megállott a konyhánk előtt, ahol Hendli nevű szolgálólányunk foglalatostkodott.

– Mi a foglalkozásod? Mit tudsz? – kérdezte a lány.

A fiú szomorúan felelte:

– Csak drótozni tudok.

Hát nem időzök itt sokáig: ez az Icig nevű fiatal zsidó fiú még azon a héten elvette Hendlit, a szolgálólányunkat. A hozományból futotta fél kiló lekvárra – ami a repedt fazék bekenéséhez kell – és pár karika drótra. Reb Icig a cserépfazakak drótozásából hét fiút és négy lányt nevelt fel. Mindennek, amit itt elmondtam, semmi köze a din Tórához. Ez csak védőbeszéd volt azért, hogy lássa mindenki szegénységüket, hogy ne akadjon fenn senki azon, hogy, bizony, a nehéz élet itt-ott eltérített egy-egy zsidót a jámbor útról. Az élet nagy harca egy kissé kifecamította néha egyiknek-másiknak észjárását.

Jesivába csak a módosabbak fiai mehettek, a szegények útravalója egész életre csak a kis chéder-tudomány volt, az pedig bizony nem mindig elég teherbíró. Néha bizony könnyelműen ígért vagy tanúskodott egy-egy rongyos, meg is bélyegezte őket ezért annak idején a legfőbb – márhogy a földi legfőbb – ítélőszék. Külön intézkedés volt a törvényben a mi vidékünkéről származó tanúkra – bár az intézkedés nemcsak a zsidókra volt érvényes.

Nehezen szánom rá magam, de mégis itt az ideje, hogy beszéljek már a nagygérci reb Jaszeferől – aki semmiképpen nem tévesztendő össze reb Jaszellal. Reb Jaszefer aztán igazán megrögzött ember volt, az ő csavaros észjárását és ferde lépéseit nem lehet menteni. Ez aztán nem véletlenül vétkezett, nem is szükség hajtotta, nem is akarom, hogy egy kalap alá vegyék azokkal a tehetetlen és koldus zsidókkal, akik csak éppen hogy megestek néha. Mindjárt látni fogja mindenki, milyen is volt ez a nagygérci reb Jaszefer, aki igazi gonosztevőnek számított az Avasban, bár azt is mindenki elismerte, hogy rettentő nagy esze van.

Azt beszéltek róla, hogy bement egyszer az ügyvédjéhez Szatmárra, és elmondta, hogy milyen vitája is van neki egy falubelivel.

– Na és, ügyvéd úr kérem, mit mond, ha ebből per lesz, meg lehet ezt nyerni? – kérdi az ügyvédet.

– Ezt a pert, ha így történt a dolog – válaszolja az ügyvéd –, nem lehet megnyerni.

Reb Jaszefer elgondolkozik, aztán azt mondja:

– Mondja meg, ügyvéd úr, hogy kellett volna történni a dolognak, hogy a pert meg lehessen nyerni?

Igen, ilyen ember volt ez a reb Jaszefer, aki egyszer idézést küldött az apámnak, hogy jelenjék meg a din Tóra előtt a halmi rabbinál. Apám amúgy is vérmes ember volt, nagyon nyugtalan lett: soha nem állott szóba üzleti ügyben ezzel a reb Jaszefferrel, miféle vitája lehet vele, mit akarhat tőle? Mit eszelt ki ez a veszedelmes ember?

Azt nem lehet megtenni, hogy a rabbi hívására ne jelenjen meg a din Tóra előtt a vallásos zsidó ember. Hiszen a mi vidékünkön még keresztények is a din Tóra elé idézik akárhányszor a zsidó embert, ha csak méltányosság vagy csak belátás a követelése, jogalapja. Sőt, Szatmáron meg Halmiban, a járásbírószágon, akárhányszor azt mondja a fél:

– Nincs mit tárgyalni, bíró úr, tessék, itt a pszák... márminthogy a rabbi bíróság ítélete.

Eljött azonban a tárgyalás napja, amikor a Tóra törvénye elé kellett állania édesapámnak. Kis diák voltam,

és apám eljött értem Szatmárra, elvitt engem is a tárgyalásra.

Ott álltunk a nagy fehér szakállú halmi rabbi előtt, mellette ült két szavazóbírója, a dájenek. Egyik oldalon mi álltunk, a másik oldalon reb Jaszef idegeskedett gyűlölködő és kaján tekintettel.

Ahogy a rabbi szólította, mindjárt kiabálni kezdett:

– Én egyedül jöttem, csak az igazság fegyverével... reb Sije se hozzon más segítséget, küldjék ki a fiát.

A rabbi apámhoz fordult:

– Miért hoztad a fiadat?

– Azért, hogy hallja és lássa, milyen gyűlölködő gonoszok is vannak a világon.

– Akkor nem maradhat benn. Ha azért hoztad, hogy örök emlékébe maradjon, milyen bizalma volt apjának a szent tan igazságában, ha azért hoztad, hogy lássa aláza-
tod a Tóra fönsége előtt: akkor bennmaradhat.

Apám ránézett, és aztán határozottan mondta:

– Igen, rabbi... ettől a perctől kezdve azért hoztam.

– A fiú benn marad. Halljuk, reb Jaszef.

– A történet valóságos rablókaland. Ott kezdődik, hogy Gércén megölték a Nyikorics családot.

– Tudom – bólintott a rabbi –, azt is tudom, hogy a tetteseket Szatmáron elítélték és felakasztották.

– A Nyikorics-vagyont, miután gyermekek nem voltak, a rokonok önkéntes árverésen eladták. A vagyont összes terheivel reb Sije vette meg.

– Nem vettem terheket, úgy vettem mindent, ahogy volt.

– Csend – mondja a rabbi.

Apám elhallgat, reb Jaszef folytatja:

– Hát persze hogy a világi törvények szerint nincsenek terhek. De a szent Tóra törvényei szerint igenis vannak. A megölése előtti napon megvettem Nyikorics Tamástól az egész góré tengerijét. Ki is fizettem az utolsó krajcárig. És ki kapta az én tengerimet? Reb Sije. Perelhetem ezt valahol? Ugye nem. Hol van az én tengerim? Reb Sijénél. Várom a tengerimet vissza. A szent törvények nem kívánják káromat.

– De ez a dolog már tízesztendős. Miért nem kérted tíz évig?

– Mert akkor kérem a sajátom, amikor akarom. Most akarom, és kívánom a tízéves kamatot is.

– Tanúid vannak?

Apám felemelkedik, izgatott, már a tanúknál tartunk? Hisz akkor elveszett a per. A rabbi int, hogy üljön le.

– Tanúim? Először is, én elfogadom reb Sije eskü alatti vallomását. Esküdjön meg rá, hogy hazudok... meg mer esküdni arra, hogy hazudok, vagy elfogadja, amit mondtam?

Izzó a levegő, a szokatlan eset még a bírakat is felizgatja.

Rendkívüli eset.

Ha reb Jaszef megvette és kifizette a tengerit, akkor meg kell téríteni az árát.

Reb Sije, persze, nem fog arra megesküdni, hogy nem igaz, hiszen azt nem tudhatja, viszont reb Jaszef, az megesküszik mindenre egy góré tengeriért... egész vagyon...

A rabbi szól:

– Reb Sije nem esküdhet. Te fogsz megesküdni. Arra esküszöl, hogy minden úgy történt, ahogy mondtad. De tudod-e, hogy mi az eskü? Tudod az eskü szabályait? Törvényeit? Hogy eskesselek, ha nem tudod, mi az eskü?

Mi a felelőssége? Súlya? Ugye? Nos, reb Jaszef! Halljuk! Mondd az eskü törvényét, az eskü liturgiáját, mondd a nagy rabbik véleményét az esküről. Halljuk!

Reb Jaszef hevesen belevág. Aztán elakad, aztán hebeg, aztán kapkod, aztán kétségbeesetten ordít, hogy tudta, pontosan tudta, de elfelejtette, dörzsöli homlokát, erőlteti agyvelejét.

A rabbi még segíti is.

De nem használ semmi.

A rabbi feláll:

– Úgy látszik, a Mindenható nem akarja, hogy emlékezz. Mit tehetünk mi az ő akaratával szemben.

És már készül az ítélet, reb Jaszef tépi a haját, apám megsimogatja fejem, és odajön a rabbi hozzánk, és fejemre teszi mindkét kezét.

NAGY EREJŰ NAGYANYÁM

Nem ismertem sem nagyapámat, sem nagyanyámat. Nagyapámról legalább maradt egy fénykép, arról láttam, hogy inkább tudományos ember lehetett. Szép fekete-piros tajtékpipákat őrzött apám az íróasztalán, ezek nagyapám pipái voltak. Biztosan sokat üldögélhetett odahaza, pipázgatva a nagy falusi nyugalomban. Úgy mondták a falubeliek is, kik még ismerték, hogy erősen gondolkozó, nagyon csendes és nagyon bölcs ember volt. Néha találunk a padláson egy-egy régi könyvet, zsidó vagy német könyv volt, mi gyerekek nem értettük. Leporoltuk, a többi könyvek közé állítottuk, és néha hosszasan néztük, míg apánk is odajött, és kivette, forgatta, aztán kegyelettel mondta:

– Nagyapátoké volt...

Többet nem tudott mondani, mert elfutotta szemét a könny.

Nagyanyámról sokkal többet tudtak a falusiak. Az öreg Ignát, a régi bíró, az, aki mindig fekete szemüveggel járt, az még nagyon jól ismerte. De akárhogy faggattuk, nem mondott többet, csak azt, hogy szép, derék, nagy erejű asszony volt. Volt egy félszemű bakter a faluban – akit Fifiriknek neveztek csúfondárosan –, ez is ismerte nagyanyámat. És voltak még többen is, akik ismerték, mind felderült, mikor nagyanyámról kérdeztem őket:

– Az volt csak a derék fehérszínű, nincs mostanában ilyen szépséges, ilyen nagy erejű asszony a vidéken – mondották.

Én már akkor nagyocska fiú voltam, és egyszer azzal jön le a juhoktól Csutor, az öreg juhászunk, hogy nagyon a végét járja Ignát Szimjuon, az öreg bíró. El-

búcsúzott már a családjától, szomszédoktól, szeretne apám-tól is elbúcsúzni, menjen fel hozzá a dombra, ott fekszik a veje házában. Sietni kell, mert talán meg sem éri már a reggelt.

Apám mindjárt vette a somfabotját, elindult, és azt mondta nekem:

– Gyere te is, fiam, talán mesél még utoljára valamit az öreg.

Az öreg bíró ott feküdt a hárságyon, a kemence mellett. Odahúzták fekvőhelyét a tűz mellé, hogy ne fázzon meg az utolsó út előtt. Válláig ért szép hosszú, fehér haja az öregnek, összehunyorította a szemét, mert most nem volt rajta a fekete szemüveg, pedig anélkül nem láttam még soha.

Nem szóltak egymáshoz semmit apámmal, csak szorongatták egymás kezét, de azért észrevett engem, és oda-intett maga mellé a hárságy szélére. Egy kicsit fel is emelkedett a hárságyáról, megsimogatta a fejem, és azt mondta:

– Neked is akarok hagyni egy kis emléket, mielőtt elmegyek. Mostanig csak egy-két szóval beszéltem nagyanyádról, de most többet akarok mondani róla, hadd maradjon meg nálad az ő emléke, úgy, ahogy mi ismertük az erdők és hegyek szép és erős leányát.

Nagyapád, az csak ült a szent könyvek mellett, pipázott, fel se nézett, csak ha szóltak hozzá. De mert ezen a mi vidékünkön nagyon kevés a tudományos ember, hát rettentően becsülte mindenki. Leginkább azonban a nagyanyád volt, aki nem engedte volna hozzányúlni semmi munkához. Egyszer ott voltam nálatok, nagyapáddal szerettem volna beszélni, be is szólott nagyanyád az ebédlőbe hozzá. De mert nem jött, tán nem is hallotta a hívást, úgy el volt gondolkozva: bement nagyanyád, és nagy nevetve úgy hozta ki az ölében karosszékestől, pipástól, mindenestől. Nevetett és azt mondta kacagva:

– Csak beszéljetek hamar, mert vissza is akarom vinni.

Nem volt rászorulva, de azért úgy vitte maga a zsák lisztet a vállán a malomba, még a garatra is maga öntötte fel néha. Közben meg énekelt, dalolt, és odamondogatta a legényeknek, hogy milyen pipogyák.

De ez még mindig semmi ahhoz képest, amit a turci Farkas Dáviddal csinált, hát éppen ezt akarom elmesélni.

Ez a turci Farkas Dávid ugyancsak nagy erejű, szép fiatal zsidó legény volt. Nemigen volt ezen a vidéken hozzá fogható vagyonos meg derék fiatal férfi. Kérte is nagyanyádat, de ő azt mondta, hogy még gondolkozik egy kicsit, mert elég volt már a virtuos legényekből, inkább szeretne valami szelíd embert, afféle tudományosat. Ezen Farkas Dávid rettentően megsértődött.

És egy napon, fekete ruhában és keménykalappal a fején, csakugyan megérkezett a nagyapád, aki aztán itt is maradt a falunkban. Farkas Dávid csak dúlt-fült tovább, azt mondta: – Ez a ványadt ember elpusztul a hegyek között, majd meglátjátok, nem bírja ki a hegyi levegőt.

– Akkor majd szobalevegőt fog szívni – mondta nagyanyád, és még a széltől is óvta nagyapádat. Semmi munkához nem volt szabad nyúlnia, örökkön a könyveket bújtta, de azt hiszem, nem is tudott volna semmi nehezet dolgozni. Nem is kellett, ott volt a nagyanyád, ő járt a mezőre, maga forgatta a szénát, még a kazalrakó nagy villával is tudott bánni.

Néha átjött gúnyoskodni Farkas Dávid, meg-megfogott egy nagy rönköt az udvaron, felemelgette, és azt mondta nagyanyádnak:

– Látod, ilyen erősnek kell lenni egy igazi embernek.

– Van akinek a feje ilyen erős... a rönköt a barom is meg tudja mozdítani.

Egy olyan kis egylovas bricskán jött Farkas Dávid, mikor meg elindult hazafelé, hamar ott termett nagyanyád, belekapaszkodott hátul a saroglyába, így dévajkodott:

– Maradj még egy kicsit, kedves vendég.

Olyan ereje volt, hogy nem tudott Farkas Dávid elindulni kis szekérével. Négyszer-ötször is odacsapott a lovára, amíg végre ki bírta tépni a szekeret a nagyanyád vaserejű kezei közül.

Egyszer aztán katonákért jöttek a falunkba. Akkoriban az nem úgy volt, hogy mindenki sor alá állott, hanem kötéllel is fogták a katonát. Meg csak egyszerűen rápa-

rancsoltak a falura, hogy ennyi meg ennyi katonát kell adni. A faluban pedig sorsot húztak, vagy kiválasztották, ki menjen, ki maradjon. Meg is lehetett váltani, mást is állíthatott, akinek pénze volt.

Abban az esztendőben nem volt nagy termés nálunk, inkább nagy szegénység. Pénzünk azelőtt sem volt soha, nagyapádat meg kisorsolták vagy kijelölték, én már nem is igen emlékszem. Nagyanyád lejön hozzám, azt mondja nekem:

– Eredj át Turcra ahhoz a Farkas Dávidhoz, mondd meg neki, hogy annyiszor jött hívatlanul, most az egyszer jöjjön át hívásomra, mert beszélhatalom van vele.

Elmentem Farkas Dávidért, jöttünk a kis szekeren. Nagyon izgatott volt: vajon mit akarhat tőle nagyanyád? Na hamarosan megtudta. Alighogy leszálltunk az egylovas alkalmatosságról, kijön nagyanyád a tornácra és szól:

– Hát tudd meg, Farkas Dávid, azért nem választotta lak téged, mert ha már butához megyek, azt akartam, legyen nálamnál is erősebb. De neked csak a szád járt mindig.

Vicsorította a fogát Farkas Dávid, kiabálni kezdett:

– Hogy mersz engem megsérteni, mit akarsz tőlem?

Összeszaladt a szomszédság, még a dombokról is odagyülekeztek a nagy csetepatéra, akkor azt mondja nagyanyád:

– Kétszáz tallérért kapok egy embert, aki elmegy katonának az uram helyett. Hát ha erősebb vagy nálamnál, akkor te kapsz kétszáz tallért, de ha én vagyok erősebb, akkor te jelentkezel az uram helyett.

Már ment is nagy sebbel-lobbal, kinyitotta a pinceajtót, és azon kigurított egy hordót, tele borral. Éppen a szekér előtt állott meg vele.

– Ezt a bort is megkapod ráadásul, de csak ha magad teszed fel a szekeredre.

Megáll Farkas Dávid a hordó előtt. Vérben forog a szeme, ledobja kabátját, nekifekszik a hordónak, fel is emelgeti úgy a térde meg majdnem a dereka tájáig, de nem bír vele. Nyög és prüszköl, gyöngyözik a veríték a homlokán, és csak nem tudja bedobni a szekérbe. Odamegy nagyanyád. Azt mondja szelíden, csendesen:

– Ne erőltess magad, Dávid, ha nem megy.

Aztán megfogja a hordót, elpirosodik kicsit a képe, fúj egy nehezet, és a szájtátók nagy álmélkodására beemeli a hordót a szekérbe. Nem is lehet tudni, az ereje tette-e vagy a nagy elszántsága.

Hanem akkor még jött valami. Azt mondja nagyanyád:

– Így kell ezt csinálni. De a bor az enyém, mert én emeltem a szekérbe.

Azzal nyúl utána, kiemeli vissza a hordót.

A községbeliek körülfozták Farkas Dávidot, megköztözték, azt mondták, elfogadta az alkut, most már nem mehet innen, csak a kaszárnyába, vagy lefizeti a kétszáz tallért. Ám ő inkább felcsapott bánatában nagyapád helyett katonának, és aztán nem is láttuk többé a községben, csak nagyanyádról mesélték még sokáig, hogy miként állított ő katonát nagyapád helyett.

Hasznát vettük a faluban sok tapasztalatának, tudományának, de azért fosztókákban, fonókban vasárnap délutánonként mégis inkább nagyanyádat emlegettük.

Ezt a történetet kaptam emlékebe, örökre történt távozása előtt, az öreg Ignát bírótól.

ÉJFÉLI TALÁLKOZÁS

Tíz esztendővel ezelőtt voltam Berlinben, a hatalmas Ullstein-palota négyezer tisztviselőre berendezett rengetegében bolyongtam, míg végre ráakadtam a Propyläen lektorára: Max Krell professzorra.

– Nem lehet, professzor úr – tiltakoztam a beszélgetés során –, nem tudok németül. Hogy írjak én cikket a *Vossischenak*, egyszerű avasi zsidó ember vagyok én, nem tudok én, csak magyarul.

A professzor mosolygott:

– Na hallja... írhatja a cikkét, amilyen nyelven akarja, az nem akadály. Itt van például a magyar nyelv. Többek között Helbig Bruno úr fordít magyarból. Öt esztendeig élt Debrecenben az Ullstein költségén. Úgy beszél magyarul, mint egy kanász vagy jogász. De ez semmi. Ossyp Dymov úr például a naponta megjelenő cikkeit valami egészen különös nyelven írja, melyet ő mame losznak nevez. Sejttem, hogy zsidó zsargon ez a nyelv, mert igen hasonlít a némethez, és héber betűkkel írja a költő, ezt is lefordítjuk.

– Hát akkor... De igen érdekel ez az Ossyp Dymov, nem is gondolja, professzor úr, mennyire érdekel. Sokkal jobban, mint például Sans-Souci, nagyon szeretném megismerni... nekem ma egész Berlinben ez a legnagyobb nevezetesség. Vajon hogyan lehetne?

A lektor-professzor készségesen telefonált ide-oda, míg végre ragyogva mondta:

– Beszéltem vele. Szívesen találkozik önnel. Ma éjfélkor felmegy von Erdei doktorhoz, közös ismerősükhöz, ott találkozhatnak.

Irodalmi és színpad-ügynökségeket képviselt Berlinben von Erdei doktor, amihez nem fért kétség, legfeljebb a „von”-ról lehetett volna vitatkozni. Ám akkoriban még nem voltak aktuálisak az efféle viták. Azt sem kérdeztem, miféle divat az, hogy idegen urak éjféltre adnak randevút egymásnak a vendégszerető házban. Boldog izgalommal vártam az órát, melyben találkozom a *Szomorúságának énekese* költőjével, aki bizonyos mame losn nyelven ír, és hozzá még héber betűkkel, de akinek írásait azért készséggel lefordíttatja naponta a legelőkelőbb német napilap. A kétszáz esztendő napilap, amelynek munkatársai között ott szerepelt a múltban Heinrich Heine úr is.

Éjfélkor hatalmas kiáltozás hangzott fel a harmadik emeletre, Erdeiék, von Erdeiék lakása felé. Von Erdei úr kihajolt és mosolygott:

– Ossyp Dymov úr kiabál. Azt kéri, hogy dobjam le neki a kapukulcsot. Nem akar kapupénzt fizetni.

Lerepült a kulcs a harmadik emeletről, és pár pillanat múlva belépett a legfinomabb, a leglégiesebb, a legnemesebb, a legmeghatóbb drámai költemény: a *Szomorúságának énekese* szerzője.

Kicsit köpcös, stuccolt bajuszú, vörhenyes, őszbe hajló hajú, túlságosan is vidéki, inkább hazánkbeli kiskocsmáros külsejű, de nagyon meleg szavú, szélesen kedélyes hangú, joviális községi gabe – ilyen volt a méz-szavú költő, aki gyanakodva nézett rám:

– Na, maga jól ki van öltözködve. Mondja, miért ilyen gavalléros, ilyen ficsúros?

Nagyon meg voltam hatva, de azért kellő tartózkodással válaszoltam:

– Ön, Ossyp Dymov úr pedig miért spórol tíz pfenniget, és miért nem fizet kapupénzt, és miért ilyen zsugori, mikor száz márkát kap egy cikkért az Ullsteinnál?

Ossyp Dymov arca egyszerre elborult, az állát vakargatta keservesen, mint a nagy dilemmába jutott kis zsidók szokták.

Nem válaszolt, leült a díványra, intett, hogy üljek mellé.

Aztán így szólott:

– Nézd, édes testvérem, én már éheztem Varsóban, én már fáztam Lodzban, én már koldultam New Yorkban. Most itt vagyok Berlinben, kapok harminc sorért egy százmárkásat. A százmárkásra nem is vigyázok, de mikor a pfenniget látom, akkor megrendülök. Pfennigért loholni, pfenniget koldulni, pfenniget nélkülözni, az a mi sorunk. A százmárkás, az csak előkelő vendég nálunk – én már tudom. Von Erdei úr nem tudja, te sem tudod, édes testvérem. Mit mondjak neked? Talán még a drága főszerkesztő, Georg Bernhard sem tudja. Én mindig csinállok magamnak mindennap egy ilyen koldus-percet, egy ilyen koldus-félórát, egy ilyen randalírozást: egy-két-öt pfennigért, hogy mindég emlékezzem a sanyarúság napjaira. Ez az én kovásztalan kenyérem, ez az én keserűgyökerem, hogy emlékeztessen a sanyarúság napjaira.

– No de hál’ istennek erről már nem lehet szó soha. Az Ullstein befutott belletristája, humoristája.

– Humorista? – sóhajtotta Ossyp Dymov, de mi a sóhajt kissé túlzott pesszimizmusnak tartottuk.

Útközben, hazafelé, egy bárban tizenkét márkáért egy üveg pezsgőt fizetett Ossyp Dymov – nem engedte, hogy én fizessem.

– Nem érted, édes fiam, hogy nem a márkát féltém, a tíz és száz márkát. A pfennigért reszketek, a napi falat kenyérért aggódom, attól remegek, hogy megint futni kell, nem a palotát sajnálom, nem a selyemfüggönyt féltém: amiatt rettegek fel éjszaka, hogy nem-e kell megint vennem vándorbotot. A pinteleg jid aggodalma facsarja szívemet. Csak a pfennig és nem a százmárkás.

Idők távolából és ezer meg ezer kilométerek távolságából kérek bocsánatot tőled, te nagy költő, te bűvös látnok, te édes testvér, megalázva kérem bocsánatod, hogy nem mertem akkor megérteni, mire gondolsz.